

Matjaž Ambrožič

doc., dr. cerkvene zgodovine, znanstveni sodelavec
Teološka fakulteta UL, Poljanska c. 4, p. p. 2007, SI – 1001 Ljubljana
e-pošta: matjaz.ambrozic@teof.uni-lj.si

VPLIV PRVE SVETOVNE VOJNE NA LJUDI, DELOVANJE CERKVE IN POLITIČNO DOGAJANJE V LJUBLJANSKI ŠKOFIJI

1 UVOD

Po sarajevskem atentatu so prevladala protisrbska čustva, ki so se sprostila ob mobilizaciji in odhodu prvih čet na Drino. Kmalu je z vstopom carske Rusije postalo jasno, da bo vojna evropska in ne nova balkanska, kot se je sprva mislilo. Zato tudi ni bilo pričakovane zmage do božiča 1914, pač pa je vojna maja 1915 z vstopom Italije prišla na domači prag in hvala Bogu na njem tudi obstala.

Grozote in blaznost je vojna pokazala z italijanskim napadom, ki je Goriško in Posočje prizadel neposredno. Kranjska je postala dobesedno talec vojaških oblasti, saj je bilo gibanje omejeno, potovanje v druge dežele onemogočeno, pestili pa so jo rekvizicija, ranjenci, begunci ... Celo knezoškofu Jegliču vojaško poveljstvo spomladi 1916 ni dovolilo obiskati nekaterih gorenjskih župnij, v katerih bi moral opraviti vizitacijo in birmanje.¹

Ljubljanski škofiji je bilo v naslednjih letih vendarle prizaneseno z materialnim uničenjem, ki so ga utrpeli Kras, Goriška in Posočje. Kranjska je predstavljala most in prvo shrambo za oskrbovanje avstro-ogrske soške armade, kar je privedlo do pomanjkanja hrane, živinske krme, živine (konj) in moške delovne sile. Svoje je namreč napravila tudi mobilizacija, ki je na fronto tekom vojne potegnila številne moške in fante, ki pa so se v prvem letu vojne večinoma bojevali v Galiciji oziroma na ruskem bojišču.

Ozemlje ljubljanske škofije, ki se je prekrivalo z mejami dežele Kranjske, je med majem 1915 in oktobrom 1917 predstavljalo zaledje soške fronte. Župnije v Bohinju, na Idrijskem in Vipavskem so se znašle neposredno za frontno črto.

¹ Sebastjan Likar, *Valentin Oblak, Kronika župnije Kropa 1914–1918*, v: AES 27 (2005), str. 259.

Močno so bile z vojaštvom in vojnimi ujetniki napolnjene tudi Kranjska Gora, Bohinj in Postojna, kjer je bil štab generala Svetozarja Borojevića. Na Kranjskem je bilo tudi večje število sanitetnih ustanov.

2 DOGODKI

2.1 Mobilizacija

C. kr. vlada za Kranjsko je škofijskemu ordinariatu že 6. aprila 1914 posredovala v objavo zakonodajo glede nabornikov.² Vest o sarajevskem atentatu na prestolonaslednika Franca Ferdinanda in njegovo ženo Zofijo je kljub temu silovito odjeknila. Vsi so čutili, da gre za uvod v velike dogodke. Kmalu so se začela vrstiti žalna bogoslužja, ki so se jih udeleževali občinski predstavniki, učenci ljudskih šol, gasilci, orožniki in številni verniki. Z zvonikov, uradnih stavb in številnih hiš so visele žalne zastave.

Trupli prestolonaslednika in njegove soproge so iz Trsta čez slovensko ozemlje prepeljali na Dunaj. V Ljubljani ju je blagoslovil knezoškof Jeglič. V župnijskih cerkvah so se darovale črne maše z libero. Naslednji dnevi so se odvijali v napetosti.

26. julija 1914 je v jutranjih urah prispela novica o delni mobilizaciji, ki je bila slavnostno sprejeta. Sem in tja je kakšna mati na skrivnem objokovala vpoklicanega sina, v glavnem pa je gospodovalo veselje in zadoščenje, da bo končno povrnjeno morilcem. 27. julij je bil vpoklicni dan. Tu in tam žalost v očeh, nato miren in tih stisk roke ob slovesu med ukanjem in veselim petjem. Številni se potem niso več vrnili.

Upalo se je, da bo vojna zares končana do božiča. Vpoklicane so popisali, nabori pa so se vrstili od septembra 1914 pa do konca vojne. Natrpani vlaki so poslej vozili nabornike na različna bojišča. Marsikdo, ki je računal, da ne bo vpoklican, se je vseeno znašel pred naborno komisijo. Končno se je vojaška obveznost raztegnila celo na 50-letnike, zato so ostali po nekaterih hišah od moških samo fantje do 18. leta in starejši od 50. leta. Pogosto sta morala hkrati iti na nabor oče in sin oziroma je sin postal oficir, oče pa je bil navaden vojak v isti enoti.

Nabornikom na pot je duhovnik Jernej Hafner napisal 316 strani obsega-jočo žepno knjigo *Slovenskim fantom za slovo na pot v cesarsko službo*. V prvem delu je vsebovala praktične nasvete za mlade vojake, v drugem pa molitve za čas miru in čas vojne.³

Kroparski župnik Valentin Oblak je januarja 1915 mobilizirancem pridigal: »Bodite srčni, zato bodite verni. Vera je zlasti v vojski potrebna. Veren – neve-

² Zakoni vojaških nabornikov in mladeničev pred naborno dolžnostjo, v: LŠL 49 (1914), št. VI, str. 73.

³ Jernej Hafner, *Slovenskim fantom za slovo na pot v cesarsko službo*, Katoliška Bukvarna, Ljubljana 1914.

ren v vojski. Prejmite sv. zakramente, opravljajte jutranjo molitev z dobrim namenom, vzemite s seboj molitvenik, rožne vence in svetinjice, škapulirje, obujajte popolni kes ...»⁴ Posebno navodilo za podeljevanje odveze vpoklicanim vojakom je 6. februarja 1915 posredovala tudi rimska penitenciarija.⁵

V Bohinju je bilo k vojakom vpoklicanih manj moških, veliko pa jih je bilo tudi oproščenih. Za to sta bila dva razloga: strateška bohinjska železnica in potreba po lesu.⁶

2.1.1 Mobilizacija konj in vozov

Zaradi pomanjkanja transportnih sredstev je oblast že v prvih mesecih vojne mobilizirala določeno število konj in vozov. Tovrstne ukrepe je ponavljala tekom vojne. Sprva so oprostili t. i. obhajilne konje, ki so jih župniki imeli za previdevanje umirajočih. Strah pred vstopom Italije v vojno je botroval temu, da je na Gorenjskem že v prvih mesecih leta 1915 močno primanjkovalo konj za kmetijsko rabo. Obdelovanje polj je postalo poslej oteženo.

2.2 Optimističen začetek vojne

V prvi polovici avgusta 1914 je sledila navzkrižna vojna napoved sprtih držav. Ljudje so bili zaradi začetka vojne v skrbah, saj so denarni zavodi kmalu omejili poslovanje. Žene vpoklicanih od oblasti sprva niso dobile podpore. Kmalu so se začele prve devetdnevnic za srečen izid vojne, romanja na Brezje ... Sredi ponorelega dogajanja so še uspeli praznovati cesarjev rojstni dan in se spomniti smrti papeža Pija X. Zanj so bile oznanjene molitve, obenem pa tudi molitve za srečno izvolitev novega papeža.⁷ 3. septembra 1914 je bil izvoljen papež Benedikt XV.

Prebivalstvo je vojno dogajanje spremljalo z velikim zanimanjem. Ugodne novice so bile sprejete z veseljem, neugodne pa so povečale pritisk. »Zmage« avstrijske vojske v Srbiji so proslavljali z obešanjem zastav in slovesnim zvonjenjem. Neugodno je na ljudi vplivala zima 1914/15, ko so Rusi prodrli do Madžarske, predvsem pa marca 1915 padec utrdbe Przemyśl. Ko so spomladi prispele novice o preboju ruske fronte, je bilo vse napolnjeno z novim upanjem. Po ponovnem zavzetju Lemberga (Lvov, danes Lviv) je bilo slavlje nepopisno. Takoj po prejeti novici so zapeli zvonovi, na nedeljo zvečer pa je bila zahvalna procesija z baklami, svečami in banderi; cesarjevo sliko pa so ovenčali. Podobno je bilo tudi ob zavzetju Beograda in Bukarešte.⁸ Žene in dekleta so nestrpno pričako-

⁴ S. Likar, *Valentin Oblak, Kronika župnije Kropa 1914–1918*, str. 232.

⁵ *De absolute impertienda militibus ad praelium vocatis*, v: *LŠL* 50 (1915), št. III, str. 54.

⁶ NŠAL/SAL, *Vizitacije 1917–1919*, šk. 15, *Promemoria*, Župnija Bohinjska Bistrica, leto 1918.

⁷ ŽA Begunje na Gorenjskem, *Kronika župnije Begunje*, leto 1914; Anton B. Jeglič, *Potrebne odredbe ob smrti sv. Očeta, papeža Pija X.*, v: *LŠL* 49 (1914), št. 10, str. 105–106.

⁸ ŽA Kočevska Reka, *Pfarrchronik für Rieg*, *Der Weltkrieg und die Pfarre Rieg*, leto 1915.

vale pisma mož in fantov, ki pa občasno zaradi ofenziv sploh niso prihajala. Bila so cenzurirana.

Naj omenimo, da v ljubljanski škofiji ob začetku vojne ni prišlo do zapiranja narodnozavednih slovenskih duhovnikov, kot se je to brutalno zgodilo v lavantinski in krški škofiji.⁹ So pa znani primeri aretacij posameznikov. V Selcih so zaprli organista in gostilničarja, češ da sta govorila vpričo nekega slikarja, da bo Avstrija razpadla. V Ljubljani so zaprli nekaj liberalnih veljakov: npr. nekdanjega župana Ivana Hribarja in predsednika Slovenske Matice Frana Ilešiča. Župnik v Kolovratu Adolf Knol je bil leta 1916 obsojen na 3 mesece zapor, ker je rekel: »Hvala Bogu, da so šle te barabe, t. j. ničvredni ljudje iz župnije v vojsko.« Zgubil je župnijo in bil predčasno upokojen. Kranjski dekan Anton Koblar se je šele julija 1917 vrnil iz političnega pregnanstva v Zagrebu.¹⁰

2.2.1 Nabirke za vojake, sirote, vdove, primorske begunce in invalide

Država je preko županstev in župnij zbirala sredstva za vojake, sirote, vdove in vojne invalide. Sprva so akcije naletale na soliden odmev pri ljudeh in otrocih, a je vnema za tovrstno pomoč kmalu pojenjala, saj je zavladalo splošno pomanjkanje denarja.

Ubogi begunci z Goriške so zmrzovali po vojaških taborih in barakah na Zgornjem Štajerskem in v Avstriji, saj niso imeli ustrezne zimske obleke. Med begunskimi otroci so razsajale nalezljive bolezni, zaradi katerih so številni umrli.¹¹

2.3 Vstop Italije v vojno 23. maja 1915

Na Notranjskem so že od novembra 1914 kopali okope zoper morebiten napad Italijanov. Vlada je za obrambo sprva nameravala zbrati večje število slovenskih vojakov, kar pa bi bilo za naš narod pogubno, saj je Italija na mejo poslala dvakrat toliko vojakov, kot je imela Kranjska prebivalcev. Kranjci so spopad pričakovali s strahom, saj so se bali begunstva. Govorilo se je, da naj bi Italija zasedla Kranjsko do Štajerske.¹²

Spomladi 1915 je postajalo vedno bolj jasno, da bo Italija napadla Avstro-Ogrsko. 26. aprila je sklenila zvezo z antanto, 4. maja je odpovedala trojno zvezo, na binkošti, 23. maja, pa izvedla napad. Na obrambo domače dežele so pozivali in pripravljali prostovoljce. Razdeljeni so bili v zaščitne oddelke in vojaško opremljeni. Imeli so svojo obleko in starejše puške. Nekateri so varovali

⁹ Janko Pleterški, *Politično preganjanje Slovencev v Avstriji 1914–1917. Poročili vojaške in vladne komisije*, v: *Viri* (1980), št. 1, str. 5–15, 35–50; Filip Čuček in Martin Moll, *Duhovniki za rešetkami. Poročila škofu o poletu 1914 na Spodnjem Štajerskem aretiranih duhovnikov*, v: *Viri* (2006), št. 22; Matjaž Ambrožič, *Dnevniški zapiski dr. Evgena Lampeta*, v: *Viri* (2007), št. 26, str. 56, 64, 68–69.

¹⁰ S. Likar, *Valentin Oblak, Kronika župnije Kropa 1914–1918*, str. 220, 259, 301.

¹¹ Prav tam, str. 248.

¹² Prav tam, str. 233.

telegrafske drogove, ostali pa so stražili železniške postaje in predore. Kasneje so jih pošiljali tudi na fronto.

Prebivalstvo je bilo prestrašeno zaradi grmenja topov, ki se je na Zgornjem Gorenjskem s soške fronte razločno slišalo. Nehote je v ljudeh vzbujalo vedoželjnost po novicah, kaj se pravzaprav tam dogaja. Župniki so ljudi informirali o obleganju Gorice, bojih na Doberdobski planoti, v Posočju in seveda tudi v Srbiji in Galiciji.

Ob prvi obletnici vojne z Italijo so se ljudje zahvaljevali Bogu s sv. mašami in z upanjem na čudežno rešitev. Avgusta 1916 je padla Gorica, zato so se ljudje začeli vpraševati, če enaka usoda ne bo zadela v kratkem tudi Kranjske, Italijani pa so preko Krasa želeli čim prej zasesti tudi Trst. Župniki so bili mnenja, da je vstop Italije v vojno delo prostozidarjev, ki so želeli uničiti edino preostalo katoliško velesilo.

2.4 Smrt cesarja Franca Jožefa I.

23. novembra 1916 je na prebivalstvo napravila globok vtis novica o smrti cesarja Franca Jožefa I. Naznanilo jo je zvonjenje zvonov, na dan pokopa je bila zanj po župnijah maša zadušnica. Ob pogrebu je zvonilo po vseh župnijah.¹³

Vest o cesarjevi smrti je ljudi presenetila. Slovensko ljudstvo mu je bilo dokaj vdano. Govorilo se je že prej, da bodo ob cesarjevi smrti vojne in res je divjala do tedaj najstrašnejša vojna. Po krajih so se razobesile cesarske zastave s črnimi trakovi. V cerkvah je za cesarja najprej zvonilo z velikim zvonom. Ordinariat je nato ukazal, naj se zvoni tri dni opoldne po pol ure. Avstrijski škofje so ob cesarjevi smrti izdali posebno pastirsko pismo.¹⁴ Novi cesar Karel I. je takoj izdal manifest svojim narodom in ljudi navdal z upanjem.¹⁵ 10. decembra 1916 so bile po cerkvah za novega cesarja slovesne sv. maše z zahvalno pesmijo. Simpatičen vtis je napravila tudi cesarica Cita, za katero so se morala opraviti slovesna bogoslužja na njen godovni in rojstni dan; 27. aprila in 8. maja.¹⁶ Zlasti se je priljubljenost cesarskega para pokazala ob obisku cesarja in cesarice junija 1917.¹⁷

2.5 Smrt dr. Janeza Ev. Kreka

8. oktobra 1917 je v Šentjanžu na Dolenjskem umrl največji Jugoslovan in Slovenec tedanje dobe dr. Janez Ev. Krek (1865–1917). Pokopan je bil v Ljubljani. Veličastnega pogreba so se udeležili vsi narodni politični predstavniki in mno-

¹³ ŽA Kočevska Reka, *Pfarrchronik für Rieg, Der Weltkrieg und die Pfarre Rieg*, leto 1915.

¹⁴ *Pastirski list ob mrliškem odru cesarja Franca Jožefa I.*, v: LŠL 51 (1916), št. XII, str. 135–140.

¹⁵ *Cesar Karol I. svojim narodom*, v: LŠL 51 (1916), št. XII, str. 141.

¹⁶ *Maša za Njeno Veličanstvo cesarico Cito*, v: LŠL 52 (1917), št. VI, str. 62.

¹⁷ S. Likar, *Valentin Oblak, Kronika župnije Kropa 1914–1918*, str. 277.

žica ljudstva. K pogrebu so prišli tudi Hrvati in Dalmatinci. Njegove zasluge za gospodarski in kmečki preporod slovenskega in hrvaškega naroda je težko opisati. Bil je eden najvidnejših predstavnikov VSLS (Vseslovenska ljudska stranka) in v zadnjem obdobju voditelj frakcije mladinov.¹⁸ Kulturno in socialno je prenovil Kranjsko in deloma sosednje slovenske dežele, njegov vpliv pa je segal tudi na Hrvaško in v Dalmacijo. Od poletja 1915 je intenzivno delal za zedinjenje jugoslovanskih narodov pod habsburškim žezlom. Zaradi prevelikih naporov je umrl v najboljših letih. Za vse jugoslovansko usmerjene politike in ostale ljudi je njegova smrt v vojnih razmerah pomenila nenadomestljivo izgubo.

3 UKREPI VOJAŠKIH IN CIVILNIH OBLASTI

3.1 Zasedba (cerkvenih) šolskih in ostalih poslopij

Zaradi zasedbe šolskih poslopij je bil marsikje na Kranjskem začasno onemogočen šolski pouk in z njim vred seveda tudi verouk. Zgradbe javnih ustanov so se spremenile v bolnišnice ali pa so se v njih naselili različni vojni in civilni uradi.

V Postojno se je npr. preselilo tržaško namestništvo. Veroučitelj je zapisal: »Ko je l. 1914 izbruhnila svetovna vojna, se je v Postojni takoj naselilo vojaštvo in zasedlo obe šoli. Šolski pouk se je začel na ljudski šoli šele s 16. oktobrom in to po mnogih prošnjah in potih veroučitelja Andreja Ažmana, ki je posebno poudarjal posurovelost mladine. Dobili sta se 2 privatni sobi, ena v okrajnem glavarstvu, ena pa v stari kaplaniji, da je bilo vsaj nekaj pouka.«¹⁹ Vseh 8 razredov ljudske šole so poučevali v 2 učilnicah po 2 uri na dan. V meščanski šoli so lahko začeli s poukom šele po božiču in to v zasebnih sobah. V šolskem letu 1916/17 je šoli uspelo pridobiti dve sobi v hiši g. Kende in eno v stanovanju šolske služkinje.

Tudi šentviški škofovi zavodi so se spremenili v bolnišnico za ranjence z ok. 700 posteljami.²⁰ Ranjence so sprejeli tudi v Kranju.

3.2 Udejeztvovanje šolske mladine in odraslih pri zbiranju sredstev in pomoči

Preko mladine je oblast posredovala opozorila o nevarnosti kolere, pa o pomembnosti vojnih posojil. Opozarjala je na varčevanje z živili, učenci pa naj bi pomagali zbirati sredstva za avstrijski Rdeči križ. Prav tako so zbirali denarne prispevke za vojne vdove in sirote, za kar so dobili spominske listke. Učenci

¹⁸ Mladini – Krekovi privrženci (pomembnejši so bili: Josip Gostinčar, dr. Jakob Mohorič, Janko Kralj, Miha Moškerc) so bili projugoslovansko usmerjeni in so začeli pod uredništvom Frana Ježa izdajati glasilo *Jugoslovan*, ki je sprožilo spor v VSLS.

¹⁹ NŠAL 527, *Zapuščine*, šk. 221, Cuderman, Ažman.

²⁰ Več o tem glej: Miha Šimac, *Zavod sv. Stanislava 1914–1918*, v: *Sto let Zavoda sv. Stanislava*, ur. F. M. Dolinar, Družina, Ljubljana 2005, str. 143–160.

so sodelovali pri zbiranju kovin. Z vozički so hodili od hiše do hiše ter zbirali stare predmete iz medenine, bakra in ostalih kovin. Nabirali so robidovo listje za vojaški čaj in koprive za tkanje oblek.²¹ V šoli so pletli nogavice, dokolenke, kape. Za božič in veliko noč so pošiljali vojakom darila. Šolarji so tudi molili in prejeli sv. obhajilo za srečen izid vojne, za mir in umrle vojake. Septembra 1916 je oblast pozvala k zbiranju divjega kostanja, želoda in žira na Kranjskem. 100 kg kostanja je veljalo 20 K, želoda 35 K in žira 85 K.²²

3.3 Delovna obveznost

Po ukazu vojaških oblasti je moralo delavstvo delati tudi ob določenih nedeljah in praznikih. Župniki so bili nad tem ogorčeni. Kroparski je zapisal: »Vojska in država ne poznata Boga in Božjih zapovedi! Vojska mora še trajati, če je Bog hotel ljudstva in narode in oblasti po vojski poboljšati in jih privedi do spoznanja svojih grehov. Res je, države so popolno odpadle od Boga.« Sedem delavcev v Kropi in Kamni Gorici, ki na nedeljo Jezusovega imena niso delali, je višje vojaško sodišče v Gradcu obsodilo na 3 tedne zapore od 18.00 zvečer do 6.00 zjutraj v šoli, ležati pa so morali na slami.²³

3.4 Cenzura

K cenzuri bi lahko prištevali tudi prepoved izhajanja listov *Dom*, *Slovenski Dom*, *Zarja* in *Ilustrirani Tednik*. *Slovenski narod* je taktično spremenil slog pisanja in se s tem izognil prepovedi izhajanja. K župnikom so od časa do časa prihajali načelniki orožniških postaj s prošnjo, naj v cerkvi oznanijo, da je strogo prepovedano razširjati neresnična poročila o vojni, pa tudi tista resnična, ki uradno še niso bila potrjena. S tovrstnimi manevri je oblast preko župnikov želela ljudi pomiriti spričo šokantnih novic, ki so prihajale z bojišč.

Resnico o vojnih grozotah so leta 1916 dokončno razkrili vojaki, ki so prišli na dopust. Vojne so bili že siti in so si želeli čimprejšnjega miru.²⁴

3.5 Rekvizicija živil in krme

Obdelava polj je padla na ramena žena in otrok ter deloma vojnih ujetnikov. Komisije so hodile od hiše do hiše ocenjevati zaloge živil. Sestavljali so jih: predsednik, predstojnik soseske, orožnik in predstavnik vojske. Zlasti so bili pozorni na žita, koruzo, krompir in seno. Popisovali so natančno. Nekatere družine sploh niso imele živil, zopet druge še precej. Marca 1915 so bila vsa živila dana pod zaporo in se brez dovoljenja oblasti niso smela prodajati. Vsak je smel

²¹ S. Likar, *Valentin Oblak, Kronika župnije Kropa 1914–1918*, str. 221.

²² *Razglas o nabiranju divjega kostanja, želoda in žira na Kranjskem*, v: *LŠL* 51 (1916), št. XI, str. 113–114.

²³ S. Likar, *Valentin Oblak, Kronika župnije Kropa 1914–1918*, str. 250, 261.

²⁴ *Prav tam*, str. 228, 271.

porabiti mesečno 7,20 kg moke (240 g na dan). Zaloge živil po hišah so popisovali tudi v naslednjih letih. Leta 1916 je bila predvidena kazen za prikrievanje živil kar 20.000 K.²⁵

Določeno količino živil so ljudem pustili za preživetje, vse preostalo pa so odpeljali. Krompirja so po osebi pustili dnevno 1/2 kg, za eno svinjo 200 kg. Občina Kočevska Reka je npr. leta 1916 pridelala 156.950 kg krompirja, od tega pa ga je oddala 36.200 kg. Občina Koče ga je pridelala 116.350 kg, oddala pa 32.500 kg. Za konja je bilo dnevno odmerjeno 7 kg sena, za vola ali kravo 8–10 kg, za tele 3–5 kg, za ovco in kozo 2 kg. Občina Kočevska Reka je morala oddati 300 metrskih stotov sena, občina Novi Lazi 350, Koče pa 100. V najhujšem dežju so morali ljudje s kravami voziti seno v Kočevje, ker so jim konje pobrali. Tja je prispelo popolnoma namočeno. Prav tako so morali voziti krompir v zbirališče pozimi v najhujšem mrazu.²⁶

Po župnijah je vojska kupovala drva, oglje, repo, suho listje, seno in slamo. Leta 1917 je vsega skupaj že močno primanjkovalo, zato so posebne vojaške komisije pri kmetih iskale oves in koruzo za vojaške konje. Kmetje so pridelke znali dobro skriti, saj so se bali, da bodo tudi sami stradali. Stradajoči ljudje so se zatekli h krajam po hišah in na polju, ponekod so zmanjkale tudi ovce in krave.

So pa stradali tudi vojaki, ki še niso bili na fronti, pač pa v njenem zaledju. Marsikoga je zamikal krompir ali zelje na njivi, pa jabolko na jablani. Nekateri se niso mogli upreti skušnjavi in so segli po prepovedanih sadovih, ki so jih stali življenja. Vojaške kazni za nekatere prestopke so bile izjemno stroge, kar je še dolgo ostalo v spominu ljudi.

5. armada je na soški fronti nujno potrebovala seno in slamo za konje in klavno govedo. Kranjska bi ga do konca februarja 1917 morala prispevati kar 70.000 metrskih stotov. Oblast je po ordinariatu pozvala duhovnike, naj ljudi spodbujajo k varčevanju s krmo, da bodo viške lahko prodali vojski, ki bi v nasprotnem primeru krmo zasegla s silo. Izvzeti so bili le okraji Radovljica, Kranj in Črnomelj.²⁷ Vojska je za soško fronto jeseni 1917 na Kranjskem nameravala zbrati 4000 konj, kar je bilo preprečeno v zadnjem hipu.

3.6 Aprovizacija živil

Že prva zima je razkrila nepripravljenost države na preskrbo prebivalstva v vojnih razmerah. Za posredovanje žit, koruze, moke, otrobov in sladkorja je skrbela Gospodarska zveza. Moke je zmanjkalo kmalu. Omejila se je prodaja krompirja na debelo in prepovedal njegov izvoz iz dežele. Cene so takoj po-

²⁵ Prav tam, str. 233, 258.

²⁶ ŽA Kočevska Reka, *Pfarrchronik für Rieg, Der Weltkrieg und die Pfarre Rieg*, leto 1915.

²⁷ A. B. Jeglič, *Dobava sena in slame za c. kr. vojno*, v: *LŠL* 52 (1917), št. II, str. 28.

skočile, saj so vojni dobičkarji zaslutili priložnost za zaslužek na račun obubožanja mestnega in delavskega prebivalstva. Ljudje so hodili plačevat naročeno blago, ki ga je Gospodarska zveza sprva z zamudo še uspela dobavljati. Kmetje so pričeli taktizirati in niso hoteli prodajati krompirja ter fižola, zato je morala posredovati oblast. Deželna vlada je decembra 1914 določila najvišje dovoljene cene za živila, ki pa niso dolgo vzdržale.²⁸

Ljudje so močno varčevali pri živilih, saj so se bali lakote. Preskrbo tistih, ki so imeli malo ali nič, je prevzel krajevni župnik. Skoraj vsak mesec jim je priskrbel moko, vendar pa je bilo njeno razdeljevanje izredno težko. Prihajali so tudi nekateri, ki so doma še imeli zaloge, zato so bili zavrtnjeni. To je povzročalo hudo kri. Tudi goveje in telečje meso se je delilo. Župnik je skupaj s predstojnikom soseske organiziral njegovo nabavo. Prodajalo se je po 1 K za kg. Tako poceni je bilo zato, ker so od vlade dobili denar, s katerim so krili primanjkljaj, saj je ok. 305 kg težak vol stal 700 K. Nekateri ljudje pa so bili kljub poceni mesu nezadovoljni in so kdaj meso celo odvrgli pred vrata, ker niso dobili tistega kosa, ki so ga želeli. Družine so sicer dobivale tudi denarno podporo, t. i. *Unterhaltungsbeiträge*. Zneski so bili različni, od 30 h do 1 K 60 h na osebo dnevno. Župnik je dobil denar za 3 mesece in to za vso župnijo, nato pa ga je moral izplačati posameznim strankam.²⁹

Kadarkoli je prispela moka v posamezno občino, je bil naval nanjo stranski. Tudi aprovizacijski uradi so se vdali skušnjavi vojnega dobičkarstva. Februarja 1917 so ponujali 1 kg koruze za 2 K, kmet pa je državi moral prodati 1 kg pšenice po 35 h. Ljudje so kmalu ugotovili, da gre za goljufijo.³⁰

Ko je koncem novembra 1917 v Kropo prispelo 52 prašičev za zakol, so se ljudje zanje dobesedno spopadli. Občinska aprovizacija je tisto leto prvič delila krompir po 15 kg na osebo. Zadružna aprovizacija je delila zelje po 1,50 K za kg. Sredi decembra so ponovno prejeli moko in 19 prašičev.³¹

3.7 Nastanitev vojakov pri prebivalstvu

Nastanitev različnih vojaških enot je tekom prvih treh let vojne bremenila civilno prebivalstvo na Kranjskem. Leta 1915 so se v vasi začasno namestile stotnije Hrvatov, Madžarov, Čehov in Poljakov, ki so nato odšle na soško bojišče. Za te vojake so imeli posebne maše.³² Duhovnikom je bilo podeljeno dovoljenje, da so v primeru večjega števila vojakov v njihovi župniji lahko ob nedeljah in praznikih binirali.³³

²⁸ S. Likar, *Valentin Oblak, Kronika župnije Kropa 1914–1918*, str. 227.

²⁹ ŽA Kočevska Reka, *Pfarrchronik für Rieg, Der Weltkrieg und die Pfarre Rieg*, leto 1915.

³⁰ S. Likar, *Valentin Oblak, Kronika župnije Kropa 1914–1918*, str. 284.

³¹ Prav tam, str. 312.

³² ŽA Begunje na Gorenjskem, *Kronika župnije Begunje*, leto 1915.

³³ *Služba božja za vojake*, v: *LŠL* 50 (1915), št. IX, str. 103.

Zgostitev vojaške prisotnosti se je občutila zlasti od začetka leta 1917, saj je avstro-ogrška vojska začela postopoma koncentrirati svoje sile na soški fronti. To je omogočila postopna vojaška slabitev Rusije zaradi serije revolucionarnih dogodkov. Prebivalstvo je vojaštvo potrpežljivo prenašalo, saj se je na soški fronti odločala tudi prihodnost slovenskega naroda. Naši predniki so želeli, da bi čim prej pregnali Lahe z Goriške, iz Posočja in s Krasa ter tako vzpostavili časten mir.

Marca 1917 so v Begunje na Gorenjskem prišli avstrijski ulanci s konji in pomagali kmetom na polju. 28. septembra 1917 so iz Nemčije prišli nemški trenski oddelki vojaštva in so se naselili po vseh vaseh. Delali so škodo na sadju in polju ter jemali seno. V tem letu so dobro obrodile maline, sadje in kostanj. To je pomagalo ljudem pri prehrani in zaslužku.³⁴

Jeseni 1917 so tudi v župniji Kočevska Reka nastanili vojsko. Najprej je prišla kompanija domobranske pehote (Kremsier), Čehi, ki so bili pošteni ljudje. Za njimi je prišla kompanija Madžarov, »en grob nečist narod«. Kradli so kot podgane. Kako veseli so bili župljani po njihovem odhodu.³⁵

V drugi polovici septembra so v okolico Kropo prišle nemške čete iz Romunije. Tudi sicer je na Gorenjskem nemških vojakov kar mrgolelo, zato so ljudje sklepali, da se pripravlja velika ofenziva. Ljudje so jih hvalili, saj so bili prijazni in pošteni. Vsega so imeli dovolj, tudi hrane. Iz Romunije naj bi prinesli toliko graha, da ga je kroparska zadruga kupila 400 kg. Aprovizacijski odbor je od njih kupil tudi 50 kg romunske moke.

V začetku oktobra sta v Kropo prišli dve kompaniji nemških vojakov z Bavarske s 60 konji. Razmestili so se po hišah. Pri Klinarju jih je bilo kar 70, ker jim gospodinja ni hotela dati ključev, drugod pa po 10, 7 ali 5. Dva sta bivala v župnišču, na župnijskem skednju jih je bilo 5, ostali pa so bili nastanjeni v dvorani Marijine družbe. Konje so namestili v hleve, šupe, skednje in zadružno skladišče. Med njimi je bilo okoli 50 vojakov protestantske veroizpovedi. Ko je prišel mednje protestantski pastor, so župnika zaprosili, da bi jim dovolil bogoslužje v eni izmed kroparskih cerkva, a jim tega ni mogel dovoliti. Za katoliške vojake je ob nedeljah maševal divizijski župnik, pel pa je domači mešani zbor. 16. oktobra je vojaštvo odšlo proti Bohinju na soško fronto. Župnik Oblak je zapisal: »Bili so v splošnem jako dobri, imeli so hrane dovolj, le krompirja niso imeli nič pa so ga silno prosili za denar, katerega so pa imeli dovolj. Bilo je pa tudi med njimi nekaj ničvrednežev, ki so radi kaj boljšega vzeli, zlasti kaj kuretin. Pri meni so vzeli npr. pred odhodom en par kokoši, a ne pri meni nastanjeni vojaki, ampak drugi; ti so bili pošteni in tudi drugod nekaj. Ljudstvo se ni imelo

³⁴ ŽA Begunje na Gorenjskem, *Kronika župnije Begunje*, leto 1917.

³⁵ ŽA Kočevska Reka, *Pfarrchronik für Rieg*, Der Weltkrieg und die Pfarre Rieg, leto 1917.

nič kaj čeznje pritoževati, če bi naši ljudje prišli kam, bi se mnogo, mnogo slabše obnašali! [...] Govori se, da kmalu dobimo drugo vojaštvo, ker imamo boljše prostore kot na kmetih. Ta hvala ni koristna za nas!»³⁶

3.8 Vojna posojila

Vsaka vojna veliko stane. Avstro-Ogrska je denarne zagate pri njenem financiranju reševala tudi z razpisovanjem vojnih posojil, ki jih je bilo vsega skupaj kar 8. V vojna posojila so šla v preteklih desetletjih prihranjena cerkvena denarna sredstva, bodisi gotovinska ali pa tista, ki so bila naložena v ustanovah, obveznicah in skladih. Dejansko je Cerkev pri nas ob koncu vojne zaradi tega doživela delni bankrot, saj so ji ostale le nepremičnine, posestva in gozdovi.

Podpisovanje 1. vojnega posojila je Ministrstvo za bogočastje in uk priporočilo že 12. novembra 1914. Poudarilo je pomen združitve vseh sil za dokončanje začetega boja in angažiranje vseh stanov ljudi pri vojnem projektu. Že takoj je opozorilo na nevarnost zmanjšanja vrednosti denarja. Oblast je zlasti računala na prispevke velikih korporacij, med katere je prištevala tudi Cerkev. Pri spodbujanju ljudi se je oprla na duhovščino. Vsak državljan naj bi državi posodil kar največ. S tem bi pokazal svojo domovinsko ljubezen.

Posojena glavnica se je obrestovala po 5,5 % obrestni meri. Obresti naj bi se izplačevale vsako leto 1. aprila in 1. oktobra. 1. aprila 1920 naj bi se vrnila glavnica. Oblasti so po župnikih prepričevale ljudi, da so posojeni denar in vrednostni papirji naloženi dobro in varno. Knezoškof Jeglič je duhovnike pozval, naj tudi sami posodijo, kar največ morejo. Za vojno posojilo so lahko namenili tudi cerkveni denar: glavnice ustanov in nadarbin, ki se niso takoj potrebovale. Posojilnice so bile tovrstne prihranke dolžne izplačati. Ob prijavi je bilo potrebno vplačati 10 %, ostanek pa v naslednjih mesecih. Vezane državne obveznice se niso mogle uporabiti za vojno posojilo.³⁷ So pa župnijam naročili, naj vežejo zadolžnice vpisanega vojnega posojila.³⁸

2. vojno posojilo je bilo razpisano julija 1915 po 5,5 % obrestni meri.³⁹ 3. vojno posojilo je bilo razpisano jeseni 1915. 13. novembra je dunajsko c. kr. ravnateljstvo državnih dolgov ordinariatu sporočilo, naj cerkvena predstojništva obvesti, da nemudoma vežejo zadolžnice 3. vojnega posojila na podlagi začasnih (vmesnih) seznamov. Pogoji so bili enaki kot pri predhodnih posojilih.⁴⁰

Oblast je odziv ljudi na podpisovanje prvih vojnih posojil na podlagi propagiranja duhovščine ocenjevala pozitivno, zato se je nanjo obrnila tudi ob raz-

³⁶ S. Likar, *Valentin Oblak, Kronika župnije Kropa 1914–1918*, str. 304, 306.

³⁷ A. B. Jeglič, *Vojno posojilo*, v: *LŠL* 49 (1914), št. XIII, str. 132–134.

³⁸ *Vinkuliranje državnih zadolžnic vojnega posojila*, v: *LŠL* 50 (1915), št. III, str. 56.

³⁹ *Vinkuliranje vojnega posojila I. 1915*, v: *LŠL* 50 (1915), št. X, str. 112.

⁴⁰ *Vinkuliranje zadolžnic 3. vojnega posojila*, v: *LŠL* 50 (1915), št. XII, str. 149.

pisu 4. vojnega posojila aprila 1916. Pogoji naj bi bili »ugodni«, zato so cerkvene oblasti ponovno zaprosili, naj zanj namenijo del cerkvenega in ustanovnega premoženja. Vezava državnih zakladnih listov (obveznic) po 5,5 % obrestni meri naj bi bila izplačana 1. junija 1923. Župnijski uradi so bili s strani ordinariata tudi pozvani, naj pripravijo vse potrebno za vezavo zadolžnic 40-letnega državnega posojila.⁴¹

5. vojno posojilo je bilo naznanjeno novembra 1916. Oblast je zopet pritisnila na domoljubna čustva in duhovnike, ki naj bi zanj zastavili svoj ugled in spretnost. Knezoškof Jeglič je navedel naslednje razloge za podpisovanje vojnega posojila: 1. uspeh vojnega posojila bo sijajna zmaga Avstrije; 2. ker je veliko denarja v hranilnicah, bo najbolj koristno in varno naložen v vojnem posojilu; 3. ni se treba bati, da se posojilo ne bo vrnilo. Duhovnikom je naročil, »da poučujte ljudstvo v cerkvi in zunaj cerkve, da izpodbijete krive in škodljive ugovore in tako izdatno pomagajte naši državi do sijajne zmage na gospodarskem polju.«⁴² Ljubljanski škofijski ordinariat je cerkvenim predstojništvom naivno naročil, naj odškodnino za odvzete zvonove dajo v 5. vojno posojilo. Novi bronasti zvonovi naj se takoj po vojni ne bi naročali, ker so predvidevali, da bo zvonovina še nekaj let zelo draga.⁴³ Toda država je bila v tistem času praktično na kolenih, zato je februarja 1917 predlagala zamenjavo obveznic 1. in 2. vojnega posojila s 40-letnimi obveznicami 5. vojnega posojila, ki pa so se še morale izdati. Cerkevna predstojništva so zato morala vezati vojno posojilo na podlagi začasnih listov – obveznic.⁴⁴

6. vojno posojilo se je podpisovalo od 10. maja do 8. junija 1917. 40-letno davka prosto 5,5 % amortizacijsko državno posojilo v kosih od 50 do 20.000 K naj bi se vrnilo po 1. maju 1927 v kosih od 1000 do 50.000 K. Župnije naj bi za posojilo namenile vse proste glavnice in ustanove, ponovno pa naj bi vanj vključile odškodnino za odvzete zvonove.⁴⁵

Podpisovanje vojnih posojil so imele oblasti za izraz domoljubja, cerkvene ustanove in ljudje pa so skorajda do zadnjega naivno verjeli, da bodo posojena sredstva dobili nazaj po vojni, ki pa se za Avstro-Ogrsko ni srečno končala. Med kladivom in nakovalom so se znašli župniki, ki so vojna posojila morali ljudem priporočati. Ljudem je začelo zmanjkovati denarja, zato je bil odziv na 7. vojno posojilo leta 1917 že skrajno slab. Od 28. maja do 2. julija 1918 je bilo razpisano že 8. vojno posojilo. Pri vojnih posojilih je šlo za t. i. zakladno listo, ki

⁴¹ 4. vojno posojilo, v: LŠL 51 (1916), št. 5, str. 51; Vinkuliranje 5½ % državnih zakladnih listov IV. vojnega posojila, v: LŠL 51 (1916), št. VII, str. 78.

⁴² A. B. Jeglič, *Peto vojno posojilo*, v: LŠL 51 (1916), št. XII, str. 129.

⁴³ V. vojno posojilo, v: LŠL 52 (1917), št. I, str. 8.

⁴⁴ Vabilo na zameno obveznic 1. in 2. vojnega posojila s štiridesetletnimi obveznicami 5. vojnega posojila, v: LŠL 52 (1917), št. III, str. 39; Vinkuliranje zadolžnic V. vojnega posojila, v: LŠL 52 (1917), št. V, str. 52.

⁴⁵ Šesto vojno posojilo, v: LŠL 52 (1917), št. VI, str. 62–63.

bi se morala izplačati v določenih letih po vojni. Toda to je bila najslabša možna investicija, saj je medvojna inflacija vrednost denarja popolnoma izničila.

3.9 Oddaja barvnih kovin

Pomorska blokada antantnih sil je centralnim silam onemogočala dostop do materialnih virov in surovin, zlasti kovin. Tekom vojne so oblasti pozivale ljudi k zbiranju volne, kavčuka, čreslovine in starega papirja.

Ker so se v prvi svetovni vojni že uporabljala sodobna orožja, je hitro prišlo do pomanjkanja barvnih kovin. Zmotno je prepričanje, da so cerkvene zvonove pretapljali v topove, kot se je to dogajalo npr. v Napoleonskih vojnah. Zvonovina je sestavljena iz kositrnega brona, ki vsebuje 78–80 % bakra in 20–22 % kositra. Orgelske piščali so izdelane iz zlitine svinca in kositra v različnih razmerjih, pri čemer je delež kositra 30–80 %. Najkvalitetnejše pročelne piščali glavnega orgelskega registra Principal 8' so vsebovale ok. 75 % kositra, zato so bile zaradi svoje kemijske sestave in teže za vojaško industrijo še kako zanimive. Isto je veljalo tudi za bakreno kritino, ki je bila ponekod nameščena na cerkvenih zvonikih in strehah z žlebovi. Omenjene barvne kovine in medeninaste predmete je oboroževalna industrija potrebovala predvsem za izdelavo nabojev in topovskih izstrelkov oziroma njihovih tulcev. Ljubljanska zvonarna in livarna Samassa je npr. izdelovala tudi fosforne bron, ki se je uporabljal v ladjedelništvu. Ne gre prezreti tudi dejstva, da so bili deli za zadnje avstro-ogrske podmornice sestavljeni v Ljubljani.⁴⁶

Poseben davek je Cerkev v vojnih letih plačala z odvzemom zvonov, orgelskih piščali in bakrenih streh, kar je prebivalstvo spremljalo z veliko žalostjo in ogorčenjem. Izdelke in predmete iz barvnih kovin so morala oddati tudi gospodinjstva, zbirali pa so jih na županstvih.

Najprej je oblast 23. junija 1915 cerkvena predstojništva pozvala, naj za vojaške namene darujejo bakrene pavke. Šlo je za domovinsko obarvano zbiralno akcijo.⁴⁷ Decembra 1915 je oblast pozvala deželna predsedstva, naj ljudi preko Cerkve nagovorijo za prodajo bakrenih predmetov. Za 1 kg so predvideli ceno od 2 K 35 h do 2 K 55 h. Poslati so jih morali v posebno zbirno skladišče na Dunaj, kjer so jih stehali in določili višino plačila.⁴⁸

Julija 1916 se je c. kr. državni spomeniški svet zavzel za izločitev umetniških in spomeniško zaščitениh predmetov iz oddaje.⁴⁹

Januarja 1917 je oblast zahtevala tudi oddajo cerkvenih kovinskih predmetov. Župniki so morali napraviti njihov seznam in ga predložiti ordinariatu. V

⁴⁶ Maks Samassa, *K zgodovini zvonarstva v Ljubljani*, v: *Kronika* 1 (1934), št. III, str. 178.

⁴⁷ *Bakrene pavke naj se darujejo v vojne namene*, v: *LŠL* 50 (1915), št. IX, str. 103.

⁴⁸ *Nakup bakra*, v: *LŠL* 51 (1916), št. I, str. 8–9.

⁴⁹ *Izločevanje umetniških in spomeniških predmetov iz vojne kovinske zbirke*, v: *LŠL* 51 (1916), št. VIII, str. 91–92.

njem so morali navesti tudi predmete, ki naj bi bili izvzeti iz oddaje. Morali so jamčiti za točnost navedenih podatkov. Pravzaprav so napravili dva seznama; enega za predmete iz kositra in drugega za predmete iz bakra, medenine in bron. Oddaje so bili oproščeni: kelihi, monštrance, ciboriji, relikviariji, vaze, kadilnice, čolnički, kipci, Marijine in Jezusove krone. V seznamu so poleg tekoče številke predmeta navedli njegovo vrsto (npr. svečnik, svetilka), število kosov, kratek opis predmeta, napisov, gravur, starost in mere. Župniki so do 15. junija 1917 morali ordinariatu posredovati oba pravilno izpolnjena seznama.⁵⁰

3.9.1 Odvzem zvonov

Odvzem zvonov za vojaške namene je kar nekaj časa visel v zraku. Ministrstvo za bogočastje in uk je 25. septembra 1915 izdalo odlok, s katerim je za potrebe vojske naznanilo odvzem cerkvenih zvonov. Za argument je navedlo izredne vojne razmere, a hkrati omenilo tudi obzir do zgodovinsko pomembnih zvonov, o katerih naj bi odločala spomeniškovarstvena služba. Odškodnina naj bi se izplačevala z ozirom na težo odvzetih zvonov. Pri odvzemu naj bi sodelovali vojaki. V soglasju z obrambnim ministrstvom je deželno predsedstvo škofijski ordinariat zadolžilo, da preko župnij izvede popis zvonov po posebnem formularju. Podatke naj bi ordinariat združil v škofijski seznam zvonov, v katerega naj bi se zaznamovalo, kateri zvonovi naj bi bili na predlog župnikov in deželne spomeniškovarstvene službe iz oddaje izvzeti.⁵¹

V ljubljanski škofiji je vlogo sestavljavca škofijskega seznama prevzel ravnatelj deželnega muzeja Josip Mantuani, v imenu spomeniškovarstvene službe pa je izbor zvonov za ohranitev napravil deželni konservator za Kranjsko in Primorsko dr. Anton Gnirs. Plod njegovega dela na Kranjskem, Primorskem in v Istri sta postali tudi knjigi, ki sta še danes nepogrešljiv vir za preučevanje starih zvonov.⁵²

Zvonovi so se morali sistematično popisati do 19. oktobra 1915 na podlagi ukaza avstro-ogrske vojske in deželnega predsedstva, ki ga je župnijam posredoval Knezoškofijski ordinariat Ljubljana.⁵³ Ob tem je zapisal: »Ordinariat se dobro zaveda, da je ta naloga silno težavna in zamudna, vendar opozarja čč. gg. cerkvene predstojnike na težko stališče domovine in jih prosi, naj se iz domovinske ljubezni takoj lotijo dela, da bodo izkazi pravočasno predloženi. Prepisi zaznamkov naj se ohranijo v arhivu.«⁵⁴

⁵⁰ *Oddaja cerkvenih kovinskih izdelkov*, v: *LŠL* 52 (1917), št. VI, str. 63–64.

⁵¹ *Zvonovi v vojne namene*, v: *LŠL* 50 (1915), št. XI, str. 124–125.

⁵² Anton Gnirs, *Alte und neue Kirchenglocken*, Kunstverlag Anton Schroll & Co., Wien 1917; isti, *Alte und neue Kirchenglocken*, Verlag von Walther Heinsch, Karlsbad und Leipzig 1924.

⁵³ Več o odvzemu zvonov med prvo svetovno vojno glej Matjaž Ambrožič, *Zvonarstvo na Slovenskem*, v: *AES* 15 (1993), str. 147–150.

⁵⁴ *Zvonovi v vojne namene*, v: *LŠL* 50 (1915), št. XI, str. 124–125.

C. kr. centralna komisija za varstvo spomenikov na Dunaju je preko škofijskih ordinariatov župnijam posredovala rubrike, po katerih so župniki morali napraviti popis zvonov. Obsegale so naslednje meritve in podatke o posameznem zvonu: premer in postranska višina, teža, število korenin v kroni, podobe svetnikov, grbi, napisi, oblika kemblja in glas zvona. Namen popisa je bil, da so se zbrali natančni podatki o zvonovih in zvonarjih na Kranjskem. V primeru težke berljivosti napisov ali razpoznavnosti reliefov so župnikom svetovali, naj s svinčnikom napravijo njihove papirnate odtise in jih posredujejo strokovnjaku. Popis zvonov je župnikom povzročil nemalo preglavic, zato jim je ordinariat za pomoč poslal posebno skico zvona z njegovimi posameznimi deli.⁵⁵ Posredoval je tudi navodilo za izdelavo odtisov reliefnih podob, okrasja, grbov in napisov.⁵⁶

Župniki so zvonove popisali z nejevoljo, saj so bili ljudem nadvse dragi in je njihovo odvzetje povzročilo neprijetne dušnopastirske posledice. Maja 1916 je ordinariat župnikom posredoval žalostno novico, da je vojaška oblast odločila, da se cerkvam odvzamejo vsi zvonovi, ki so bili uliti po letu 1800. Zopet so ponovili frazo o patriotskem pomenu odvzema zvonov za obrambo domovine. Za izvedbo odvzema zvonov so služili sezname, ki so jih morali posredovati vojaškim poveljstvom. Ta so za odvzem določila posebno komisijo, ki so jo sestavljali: častnik, deželni inženir ali vojaški uradnik. Posebej označeni zvonovi so bili iz oddaje izvzeti. Morebitne poškodbe na zvonikih, ki bi nastale zaradi odvzema zvonov, bi morale sanirati vojaške oblasti na lastne stroške. Vojaški in cerkveni predstavnik sta morala biti navzoča ob tehtanju zvonov. Njihove železne opreme in kembljev vojaške oblasti niso odvzele.

Ob odvzemu zvonov se je napravil poseben zapisnik, ki je vseboval podatke o krajih in naslovih dotičnih cerkva, številu odvzetih zvonov, njihovi teži, znesku odškodnine na osnovi cene 4 K za 1 kg zvonovine in omembo vojaških oblasti, ki so cerkvam morale izplačati odškodnino. Odvoz zvonov je bil stvar oblasti.

Ordinariat je župnikom naročil, naj zastopnikom vojaških oblasti pomagajo pri delu, vernike pa naj zaradi izgube zvonov tolažijo. Odškodnino naj bi naložili v sklad za nabavo novih zvonov po končani vojni. Arhivirali naj bi tudi odtise podob in grbov ter jih shranili v arhivu.⁵⁷

V skoraj vsaki župniji je visel zvon, ki je bil ljudem še posebno drag, zato so župniki množično začeli vlagati prošnje za izvzetje tovrstnih zvonov iz oddaje ali pa za njihovo zamenjavo. Vojaške oblasti so prošnjam le redko ustregle. Izjemoma so se ohranili zvonovi, ki so bili uliti ob posameznih jubilejih habsburške vladarske hiše, npr. ob 50. obletnici vladanja cesarja Franca Jožefa I. leta 1898.

⁵⁵ *Katalog zvonov*, v: *LŠL* 51 (1916), št. III, str. 30; št. VI, str. 73.

⁵⁶ *Zvonovi in snimki napisov*, v: *LŠL* 51 (1916), št. VI, str. 74.

⁵⁷ *Oddaja zvonov vojni upravi*, v: *LŠL* 51 (1916), št. VI, str. 65–68.

Graško vojaško poveljstvo je 3. avgusta 1916 sporočilo, da spremembe pri odvzemu posameznih zvonov niso več mogoče. Izjeme oziroma zamenjave so se poslej naredile le v primerih, ko je za večji odvzeti zvon cerkveno predstojništvo oddalo enako ali večjo skupno težo manjših zvonov. Seveda je zamenjave moral odobriti tudi deželni konservator dr. Anton Gnirs.⁵⁸

Pred vojno so imele cerkve zvonove večinoma zavarovane pri Vzajemni zavarovalnici, ki pa je zavarovanja zaradi nastalega položaja morala začasno prekiniti. Število zvonov se je po prvi oddaji znižalo za dobro tretjino, vanjo pa so bili vključeni predvsem mlajši, večinoma Samassovi zvonovi. Zaradi tega se je povečala raba preostalih zvonov, ki pa so bili starejši in obrabljeni, zato se je povečalo tveganje za njihovo morebitno ubitje.⁵⁹

Maja 1917 so vojaške oblasti napovedale drugi val odvzema zvonov, ki se je zgodil nekaj mesecev kasneje. Ponekod so pobrali prav vse zvonove, zopet drugje so pustili najmanjšega oziroma vsaj enega v župnijski cerkvi. Razglas je imel naslednjo vsebino: »C. kr. ministerstvo za deželno brambo je izdalo sledečo naredbo z dne 22. maja 1917, drž. zak. št. 92, katero tu okrajšano podajamo: ‚Vsi zvonovi, uliti iz bakra ali bakrenih zlitin (bron, mesing itd.), katerih premer je 25 cm ali več, se morajo oddati v vojne namene. Izvzeti so zvonovi umetniškega ali zgodovinskega pomena, kar določajo člani državnega spominskega sveta. Necerkveni (zasebni) zvonovi se morajo do 6. junija 1917 naznaniti pristojnemu vojaškemu poveljstvu. Prodati se drugemu, ko vojaškemu poveljstvu, ne smejo. Za 1 kg zvonovine je določena cena 4 K. Poškodovanje stavb o priliki snemanja zvonov se mora v 14 dneh, ko se opazi, pismeno naznaniti c. kr. voj. poveljstvu. – Podrobnejših ukazov še ni. Pripraviti se bo treba tudi na te žrtve.“⁶⁰ Naj omenimo, da je bila realna vrednost zvonov v tistem času 16 K za kg.

Zaradi ohranitve zgodovinsko in umetnostno pomembnih zvonov je spomeniškovarstvena služba pozvala župnijske urade, naj ji v 14 dneh predložijo seznam preostalih zvonov, ki so jih še posedovale. Vsebovati je moral naslednje podatke: dekanija, ime župnije, naziv cerkve ali kapele, tekoče oštevilčenje posameznih zvonov glede na njihovo velikost, premer, teža, letnica ulivanja sicer pa ocena starosti, napisi, figuralno okrasje, ornamentalno okrasje, grbi, odtisi kovancev in medalj, podatki o zvonarju in pomenu zvona za skupnost, glasbeni pomen oziroma glas zvona. Tokrat so bili poleg umetniških in zgodovinsko pomembnih zvonov oproščeni oddaje le še zvonovi, ki so bili uliti pred letom 1600. Ostale so izločevali po kriteriju pogostnosti glede na posamezne zvonarje. Zvonovi, ki so imeli zgodovinsko pomembne napise o osebah in dogodkih, so

⁵⁸ *Zvonovi*, v: *LŠL* 51 (1916), št. IX, str. 98–99.

⁵⁹ *Zavarovanje zvonov*, v: *LŠL* 52 (1917), št. III, str. 37–38.

⁶⁰ *Oddaja zvonov v vojne namene*, v: *LŠL* 52 (1917), št. VI, str. 67.

bili prav tako oproščeni oddaje. Glede omenjenih kriterijev se je močno zatikalo pri zvonovih iz 19. stoletja, saj je bilo najboljše primerke potrebno ohraniti.

Za lažje ocenjevanje starosti nedatiranih zvonov je dr. Gnirs pripravil posebna navodila glede oblike zvonov in njihovih posameznih delov. Njihova starost se je določala tudi s pomočjo poznavanja sloga črk v napisih.⁶¹

Ljubljanski knezoškofijski ordinariat je župnikom naročil: »1. župni uradi naj prejšnje izkaze o zvonovih ordinariatu predložijo. V izkazih naj pojasnijo, kateri zvonovi so bili oddani in kateri so še ostali. 2. cerkve, katere so za oddajo določene zvonove zamenjale ali si od podružnic zvonove izposodile, morajo predložiti nove (na pol poli papirja) izkaze. V teh izkazih naj se natanko popiše, od kod je zvon došel. 3. Umetniški in zgodovinski znaki zvonov naj se popišejo. Letnica naj se vedno pristavi. 4. Ti izkazi naj se predložijo do 20. junija 1917. Na podlagi teh izkazov bo mogoče določiti, kateri zvonovi ostanejo.«⁶²

Avgusta 1917 se je začela druga oddaja zvonov. Zbirno mesto je bilo v Zalogu pri Ljubljani. Vojna uprava je odvzela vse zvonove, razen tistih, ki jih je označil konservator dr. Gnirs. V vsaki duhovniški cerkvi naj bi ostal vsaj en zvon in sicer najmanjši, če ni bil za ohranitev določen drug zvon. Prepovedano je bilo tudi izmenjavanje preostalih zvonov med cerkvami. Prošnje za ohranitev zvonov niso bile več možne.⁶³

Oglejmo si nekaj primerov odvzemov zvonov. 17. oktobra 1915 je vrhniški dekan Franc Hoenigman pripravil dokumentacijo za odvzem zvonov. Kljub temu pa so julija 1916 zvonove morali ponovno popisati, saj se je tedaj že začel prvi odvzem, ki mu je naslednje leto sledil še drugi. Najprej so na Vrhniki za vojsko namenili srednji zvon, kasneje pa še velikega, ki je bil skupaj z malim oddaje najprej »oproščen« na podlagi ocene deželnega konservatorja dr. Anton Gnirsa. Avstro-ogrsko vojska je seveda imela apetit predvsem po večjih zvonovih, zato prvotni dogovor ni dolgo držal. Dekan Hoenigman je 21. januarja 1917 rotli župljane z naslednjimi besedami: »V kratkem, morda še ta teden bodo pobirali po naši župniji zvonove. Ker jih bodo pobirali za vojne namene, zato Vas svarim, da ne boste godrnjali ali se temu vstavljali. To bi bilo kaznivo.«⁶⁴ Veliki zvon so jeseni 1916 reševali tako, da so morali namesto njega oddati dva iz Blatne Brezovice in enega iz Male Ligojne. 31. oktobra 1917 so ga odvzeli in zanj plačali le 4 K odškodnine za kg teže; skupaj 5484 K. Umazan posel je za vojsko vodil narednik ing. Rudolf Haller. Vojaki so zvonove večinoma pobrali že v dneh od 29. januarja do 5. februarja 1917. Tehtali so jih na občinski tehtnici na Vrhniki.⁶⁵

⁶¹ *Druga oddaja zvonov v vojaške namene*, v: *LŠL* 52 (1917), št. VII, str. 70–71.

⁶² *Oddaja zvonov v vojne namene*, v: *LŠL* 52 (1917), št. VII, str. 75.

⁶³ *Oddaja zvonov II.*, v: *LŠL* 52 (1917), št. IX, str. 95.

⁶⁴ NSAL/ZA, *Vrhnika*, fasc. 2, *Razne knjige, Oznanična knjiga 1915–1917*, oznanilo z dne 21. 1. 1917.

⁶⁵ Matjaž Ambrožič, *Župnijska cerkev spreobrnjenja sv. Pavla na Vrhniki*, Župnija Vrhnika, Vrhnika 2002, str. 64.

Vojni rekviziciji je ušel le mrliški zvon iz leta 1744, delo ljubljanskih zvonarjev Jožefa in Antona Samasse ml. Za to sta bila zaslužna mežnar Franc Jurjevčič in njegov sin Lojz. Zvonček sta snela in ga skrila na cerkvenem podstrešju, kjer je počakal do konca prve svetovne vojne in se ohranil do današnjega dne.⁶⁶

Popis zvonov cerkva župnije Preserje, ki ga je leta 1915 sestavil župnik Matija Gerzin, se je izgubil. Josip Mantuani je v škofijske tabele za oddajo zvonov prepisal le njihove tehnične podatke. Leta 1916 je tudi v preserski župniji prišlo do prvega odvzema zvonov za potrebe avstro-ogrske vojske.

Če primerjamo popisa zvonov iz leta 1915 in 1922, potem opazimo, da so v drugem odvzemu leta 1917 avstro-ogrski vojaki pobrali tretji zvon pri župnijski cerkvi, srednjega v Kamniku in velikega na Žalostni gori, ki so po prvem odvzemu ostali. Župnik je v kroniki leta 1918 zapisal: »7. januarja 1917 je vojaška oblast rekvirirala zvonove. Vseh zvonov je lani šlo za vojsko 19 in sicer v Preserju 3, ostal je samo mali zvon; na Gori vsi štirje, v Kamniku trije, pri sv. Jožefu trije, pri sv. Ani trije, na jezeru dva, na Planinici eden. Na Planinici je ostal eden radi tega, ker je bil star (iz leta 1695). Plačali so za kg po 4 K. Tehtali so 6518 kg. Znesek 24.000 K se je dal za vojno posojilo.«⁶⁷

Ponekod so zaradi oddaje zvonov nastale velike napetosti med podružničnimi soseskami in župnijskimi predstojništvii. Na Breznici se je sprva prizaneslo velikemu zvonu po velikem trudu dekana Jožefa Lavriča. Zanj je šel prosit v Gradec na višje vojaško poveljstvo, da so ga dobili nazaj, potem ko je bil leta 1916 že odpeljan v zbirališče zvonov v Zalog pri Ljubljani. Za povračilo so morali oddati veliki rodinski zvon in ubiti zvon iz Brega. Zaradi tega je nastalo veliko nasprotovanje vaščanov Smokuča in Rodin.⁶⁸ Prišel pa je »črni« 16. avgust 1917, ko so župniji odvzeli še vse preostale zvonove, razen treh manjših. Za vojne potrebe je bilo odvzetih 16 zvonov v skupni teži 7048 kg.⁶⁹

Leta 1917 je tudi vernike župnije Kočevska Reka prizadelo pobiranje zvonov za vojaške namene. 9. januarja je v župnišče prišel poročnik na pogovor o odvzemu dela cerkvenih zvonov. Zraven sta bila tudi župnika iz Borovca in Gotenice. Najprej so župnijski cerkvi nameravali odvzeti veliki zvon. Ker je bil ljudem zelo pri srcu, je župnik dosegel, da so odvzeli drugega, iz podružnic pa toliko manjših zvonov, da so nadomestili težo velikega. 12. januarja so zato iz župnijskega zvonika odvzeli 576 kg težak srednji zvon, v Kočah 270 kg težak zvon iz leta 1746, v Štalcerjih 167 kg težak zvon iz leta 1730, na Moravi 145 kg težak zvon iz leta 1731 in iz kapele sv. Frančiška 66 kg težak zvon iz leta 1746.

⁶⁶ Prav tam, str. 64–65.

⁶⁷ ŽA Preserje, *Kronika župnije Preserje* 1863, leto 1917.

⁶⁸ NSAL 5, šk. 353, Zvonovi, Oddaja zvonov 1915–1917, Ordinariat župnemu uradu Breznica, Ljubljana, 19. 6. 1916, št. 2502.

⁶⁹ Matjaž Ambrožič, *Zgodovina brezniške župnije* (v pripravi).

Zvonove so vojaki iz zvonikov zmetali na tla. Naslednji dan so jih okrašene s cvetjem za vedno odpeljali.

Denar od pobranih zvonov se je naložil v vojno posojilo in je na ta način popolnoma izgubil vrednost. Toda to še ni bilo vse. Poleti istega leta je sledila druga oddaja zvonov, zato je župnik Josef Kraker na konferenci duhovnikov v Kočevju protestiral proti nizki odškodnini, saj z njo po vojni ni bilo mogoče kupiti novih zvonov. Morda so prav zaradi tega zvonove v njegovi župniji pobirali drugič povsem nazadnje – šele za praznik rajnih vernih duš, 2. novembra 1917. Oficir mu je dejal, da so ga za to nalogo poslali prav iz Gradca. Župnijska cerkev je naposled izgubila še veliki zvon v teži 1080 kg, podružnica v Kočah 315 kg težak zvon, podružnica v Štalcerjih 166 kg težak zvon, podružnica v Preži 217 kg težak zvon, podružnica v Novih Lazih dva zvona v skupni teži 269 kg (151+118 kg), na Moravi pa so vzeli 230 kg težak zvon. Župnija je skupno oddala 12 zvonov v skupni teži 3501 kg, za to pa je prejela 14.004 K. V župniji so ostali le mali zvonovi na Kočevski Reki, Preži in v Kočah. Zvončka sta ohranili tudi kapeli pri Handlerjih in na Mlaki, saj ju župnik ni prijavil. V ostale prazne zvonike so obesili 1,5 m dolge železniške tračnice, ki naj bi nadomeščale pobrane zvonove. V župnijski cerkvi je po njej bilo tudi urino kladiivo.⁷⁰

Ljudje so ob snemanju zvonov jokali, saj so jim zadnjič zapeli v slovo. Zgrazali so se nad ravnanjem vojakov, ki so zvonove preprosto zmetali iz lin, tako da so se številni ob padcu na tla razbili. Odvzete zvonove so ovenčali z venci, žalnimi trakovi in zastavami. Ljudje so od njih dobesedno jemali slovo. Prenekateri je ob odvzemu zvonov pritrjeval ljudski modrosti, ki pravi, da državo, ki jemlje posvečene zvonove, pobere hudič.

Pred prvo svetovno vojno je bilo v Ljubljanski škofiji 3960 zvonov, ki so skupaj tehtali 1.517.355 kg. Vojska je odvzela 3551 zvonov oziroma kar 89,7 % v skupni teži 1.365.955 kg. Najbolj je bil pri oddaji prizadet litijski okraj.⁷¹

Po končani vojni je Narodna vlada SHS 15. novembra 1918 odločila, da se lastnikom vrnejo vsi rekvirirani zvonovi, ki so se nahajali na ozemlju pod njeno oblastjo.⁷² Zlasti v Avstriji je ostalo večje število nepretopljenih zvonov. Likvidirano vojno ministrstvo je 16. julija 1919 ljubljanskemu ordinariatu cinično odgovorilo, »da ni nobenega zvona iz tamkajšnje škofije in tudi nobenega zvona iz nekdanjih kronovin Štajerske, Koroške, Kranjske, Istre, Goriške in Gradiške.«⁷³ Beograjsko Ministrstvo ver je 9. septembra 1921 sporočilo, »da se še nahajajo v Nemški Avstriji in na Ogrskem cerkveni zvonovi ne le iz bivših okupiranih

⁷⁰ ŽA Kočevska Reka, *Pfarrchronik für Rieg*, Der Weltkrieg und die Pfarre Rieg, leto 1917.

⁷¹ M. Ambrožič, *Zvonarstvo na Slovenskem*, str. 151.

⁷² Bogumil Remec, *Rekvirirani zvonovi*, v: *LŠL* 53 (1918), št. XI, str. 147.

⁷³ *Odvzeti zvonovi*, v: *LŠL* 54 (1919), št. VIII, str. 79.

delov prejšnje kraljevine Srbije in Črne gore, ampak tudi iz onih naših področij, ki so pred zlomom spadala v zvezo Avstro-ogrske monarhije.«⁷⁴

Za ulivanje novih bronastih zvonov se je junija 1919 osnovala Zadružna zvonarna, ki je kot članica pristopila k delniški družbi Strojne tovarne in livarne v Ljubljani, ki je postala lastnica nekdanje Samassove zvonarne.⁷⁵ Zvonarna je delovala do leta 1932.

3.9.1.1 Jekleni zvonovi KID

Odvzem bronastih zvonov je bil za prebivalstvo šokanten. To so kmalu spoznali tudi na škofijskem ordinariatu, zato so že leta 1916 zapisali: »Ker nekatere cerkve ne morejo biti brez zvonov, si lahko pomagajo s tem, da si naroče jeklene zvonove (nem. Gussstahlglocken), ki imajo vse lastnosti bronastih zvonov in so na Nemškem že splošno vpeljani.«⁷⁶

Na izziv so odgovorili v jeseniški železarni KID. Oče jeseniških jeklenih zvonov je postal livarski mojster Franc Torkar. Kako je prišel do ustreznih konstrukcijskih in tehnoloških rešitev, je skrivnost, ki je ni nikoli izdal. Prvi jekleni zvon so za poizkus ulili 6. junija 1916, skoraj sočasno s prvim valom rekvizicije. Leto kasneje so začeli z redno proizvodnjo.

Prototipni jekleni zvonovi jeseniške železarne iz leta 1917 so imeli svojevrstno obliko. V krilu so bili precej zaobljeni, v boku pa dokaj hitro zoženi. Pod klobukom so imeli napis: KRAIN. IND. GES. ASSLING-HÜTTE 1917 [Kranjska industrijska družba Jesenice – metalurški obrat 1917]. Ob koncu leta 1917 in prvih mesecih leta 1918 so jeklene zvonove ulivali v rebru, ki je bilo po obliki dokaj podobno rebru bronastih zvonov. Ker so tovrstni zvonovi zaradi trdote materiala v primerjavi z bronastimi peli skoraj kvinto višje, se je Torkar odločil, da poskusijo s stanjšano obliko rebra. Nazadnje so v jeseni leta 1918 privzeli in nekoliko preoblikovali rebro bochumske livarne, ki so ga v naslednjih letih izvajali v osmih različnih inačicah. Morda so se zbal konkurence bochumske livarne, ki je cerkvam v Hinjah in Mirni peči v tistem času že dobavila svoje zvonove. Jeklenih zvonov so na Jesenicah do leta 1928 ulili preko 2000.⁷⁷

Po končani vojni so bili jekleni zvonovi osemkrat cenejši od bronastih, zato so jih cerkve množično nabavljale. Odškodnine za odvzete zvonove so cerkvena predstojništva večinoma naložila v vojna posojila, kjer pa se je vrednost denarja izničila, zato so bila prisiljena v nabavo jeklenih zvonov. Sprva so bili mišljeni kot začasna rešitev, a so številni od njih ostali v zvonikih do današnjega dne.

⁷⁴ M. Ambrožič, *Zvonarstvo na Slovenskem*, str. 149.

⁷⁵ *Zadružna zvonarna*, v: *LŠL* 54 (1919), št. VII, str. 73.

⁷⁶ *Jekleni zvonovi*, v: *LŠL* 51 (1916), št. XI, str. 115.

⁷⁷ M. Ambrožič, *Zvonarstvo na Slovenskem*, str. 154.

3.9.2 Odvzem prospektnih orgelskih piščali

Avstro-ogrška oboroževalna industrija je proti koncu vojne hlastala za zadnjimi barvnimi kovinami. Zvonovi ji niso zadoščali. 20. avgusta 1917 je deželni konservator dr. Anton Gnirs škofijski ordinariat obvestil, da bo vojaška oblast segla tudi po prospektnih kositrnih piščalih v orglah z več kot osmimi registri. Tudi v tem primeru naj bi vzeli v zaščito umetnostno, zgodovinsko in glasovno pomembne orgle, o čemer naj bi presodili izvedenci. Konservator je ordinariat zaprosil za seznam orgel, ki bi bile izvzete iz oddaje kositrnih piščali. V seznamu je bilo potrebno navesti ime škofije, dekanije, župnije in cerkve, orgle, zunanji videz pa je bilo potrebno opisati. Dobrodošli so bili tudi podatki o kiparskem okrasju, starosti in orglarju. Iz umetnostnozgodovinskih razlogov so bile oddaje piščali oproščene orgle, ki so bile izdelane pred letom 1800. Župnijski uradi so morali do 12. septembra 1917 na ordinariat poslati prošnjo z opisom orgel, če so želeli oprostitev oddaje kositrnih piščali.⁷⁸ Na vrsto za odvzem so od novembra 1917 prišle orgelske piščali pročelnega registra Principal 8^č ali Principal 4^č, če je šlo za manjše orgle in pozitive.

Ljubljanski ordinariat je že predhodno naročil župnijskim uradom, naj duhovniku in skladatelju prof. Stanku Premrlu pošljejo podatke o orglah. Ponovno je to storil novembra 1917.⁷⁹ V letih 1916/17 je Premrl sestavil seznam vseh orgel, ki so stale v cerkvah ljubljanske škofije. Nalogo je vzel resno. S pomočjo terenskega dela in sodelavcev je pripravil popis orgel po posameznih dekanijah, župnijah in podružnicah. Sestavljen je na podlagi rubrik, v katere so po dekanijah in župnijah vneseni podatki o posamezni cerkvi, orglarju (izdelovalcu orgel), letu postavitve, številu registrov, številu manualov in sistemu sapnic ter traktur (mekanika ali pnevmatika).⁸⁰ Premrlova statistika je danes glavni vir za organografske raziskave na ozemlju nekdanje Kranjske.

Kositrne orgelske piščali so bile odvzete na temelju odloka c. kr. Ministrstva za bogočastje in uk, datiranega 22. septembra 1917. Nekatere orgle so bile lahko oproščene odvzema prospekta na podlagi mnenja orglarskega mojstra in škofijskih orglarskih izvedencev. Ministrstvo je za presojanje izjem za Kranjsko imenovalo ravnatelja deželnega muzeja Josipa Mantuanija, radovljiškega orglarja Antona Dernača in skladatelje dr. Franca Kimovca, Stanka Premrla in p. Hugolina Sattnerja. Svojo besedo je imela tudi deželna spomeniškovarstvena služba, ki je vloge za oprostitev morala centralni spomeniškovarstveni komisiji posredovati do 10. oktobra 1917. Odvzem se je odvijal od 22. oktobra 1917 dalje.

⁷⁸ *Oddaja cinastih orgelskih piščali v vojne namene*, v: *LŠL* 52 (1917), št. IX, str. 91.

⁷⁹ *Orglje*, v: *LŠL* 52 (1917), št. XI, str. 107.

⁸⁰ *NŠAL/SAL, Zapuščine*, sk. 406, Stanko Premrl, Statistika orgelj ljubljanske škofije 1916/17.

Če je bila pri odvzemu na orglah napravljena dodatna škoda, so cerkve lahko zahtevale odškodnino.⁸¹

Omenili smo, da so bile odvzema kositrnih piščali načeloma oproščene historične orgle iz 17. in 18. stoletja in tiste, ki so imele manj kot 8 registrov, kar pa se zlasti pri podružničnih cerkvah ni vedno upoštevalo. Orglam iz 19. in 20. stoletja žal ni bilo prizaneseno, če župniki niso zaprosili za izvzetje principalov iz oddaje.

Kositrne orgelske piščali so snemali z orgel orglarski mojstri, da bi se s tem preprečila morebitna škoda na inštrumentih. Izmeriti so morali tudi menzure odvzetih piščali in meritve shraniti v župnijskem arhivu. Poskrbeti so morali za odpremo odvzetih piščali dunajskemu zbirnemu centru. Za 1 kg kositra je vojna uprava sprva nameravala plačati po 15 K,⁸² a si je premislila. Za količino do 30 kg je plačala po 4 K za kg, do 50 kg oddanih kositrnih piščali je bilo obračunanih po 3 K za kg, nad 50 kg pa le po 2 K za kg.⁸³

Prospektne principale so izgubile skoraj vse orgle ljubljanskega orglarja Johanna Gottfrieda Kunatha, kamniškega Petra Rumpla, podtaborskega Petra Rojca, ljubljanskega Franca Ksav. Deva, pa tudi orgle bratov Zupan iz Kamne Gorice. Prizaneseno je bilo le nekaterim največjim in starejšim orglam ljubljanskih orglarjev Ferdinanda Malahovskega in Franca Goršiča, podobno je veljalo za takrat najsodobnejše orgle ljubljanskega orglarja Ivana Milavca in orgle avstrijskih orglarjev Mayerja in Mauracherja.

Ponovno je potrebno poudariti, da je ponekod prospektne principalove piščali rešilo odločno posredovanje posameznih župnikov pri vojaških oblasteh. Na Breznici je npr. dekan Josip Lavrič rešil orgelske piščali 10 let starih Milavčevih orgel tako, da je vojski izročil vse kovinske piščali starih malih orgel podružnice na Rodinah. Tam je leta 1915 kamnogoriški orglar Zupan postavljal svoje zadnje orgle, opus 128. Ko jih je imel v delu, je imel težave z delavci, ki so mu jih jemali na fronto. Tudi sam je leta 1915 umrl, istega leta kot orglar Milavec. Orgle je leta 1916 dokončal radovljiški orglar Anton DERNIČ, a so že naslednje leto prišle ob principal. Orglar DERNIČ se je podobno kot petrovški orglar Naraks v prvih povojnih letih preživljal prav z izdelovanjem nadomestnih piščali principalov iz cinkove pločevine, ki v številnih orglah še danes nadomeščajo izvirne kositrne, ki so postale žrtev prve svetovne vojne. Nabavo cinkastih piščali je ljubljanski škofijski ordinariat odsvetoval. Če je do nje prišlo, se je zahtevalo, da so bila jedra in ustnice piščali izdelane iz kositra, noge in odmevniki pa iz cinka.⁸⁴

⁸¹ *Oddaja cinastih orgeljskih piščali v vojne namene*, v: *LŠL* 52 (1917), št. XII, str. 130–132.

⁸² *Oddaja orgeljskih piščali v vojne namene*, v: *LŠL* 52 (1917), št. XI, str. 107.

⁸³ *Oddaja cinastih orgeljskih piščali v vojne namene*, v: *LŠL* 52 (1917), št. XII, str. 130–132.

⁸⁴ *Cinkaste piščali mesto odvzetih cinastih?*, v: *LŠL* 53 (1918), št. VII, str. 87.

3.9.3 Odvzem bakrene pločevine s cerkvenih streh

V začetku leta 1918 je vojaška oblast stegnila roko še po zadnjih, v tistem času še dokaj redkih cerkvenih »dragocenostih« – bakrenih strehah. Z bakreno pločevino so bili pokriti le zvoniki premožnejših mestnih cerkva, na podeželju pa so bili bakreni zvoniki izjeme, saj so bili večinoma kriti s škodlami ali skrilom. Nekaj jih je bilo pokritih tudi s pocinkano pločevino.

Glede odvzema bakrene pločevine je zanimiv primer ljubljanske stolnice. Knezoškof Jeglič je v duhu avstrijskega patriotizma žrtvoval 3 stolne zvonove, največjega Codellijevega pa so uspeli ohraniti. Prav tako je stolnici uspelo obdržati kositrne piščali novih Milavčevih orgel iz leta 1912, ne pa tudi prospektov stranski orgel. Kmalu pa bi šla v razrez tudi bakrena pločevina, s katero je pokrita kupola. O tej zadevi je v svojih *Spominih* Ignacij Nadrah zapisal: »V svetovni vojni (1914–1918) pa niso pobirali samo zvonove, ampak tudi baker s cerkvenih zvonikov in streh. Kupola naše stolnice je bila že od svojega začetka pokrita z bakrom. L. 1918. so se je lotili, da jo razkrijejo in pokrijejo s cinkom. Že so vso obili z lesom, da bi mogli izvršiti svoje uničevalno delo. Pa preden so začeli, je prišel glas, da je vojske konec. Kupola je bila rešena.«⁸⁵

4 SKRB ZA VOJAKE

4.1 Ranjenci

Zadnjo nedeljo v mesecu so v cerkvah pobirali pušico za Rdeči križ, tj. za ranjence.⁸⁶ Ljubljanska škofija se je morala vključiti v duhovno oskrbo ranjencev. Za spremstvo ranjencev na vlakih je morala že v prvih mesecih vojne določiti 5 duhovnikov, ki so delovali na različnih odsekih prog. Za dušnopastirsko dejavnost med ranjenci je dobilo posebno pooblastilo 11 redovnih duhovnikov in 4 iz škofovih zavodov.⁸⁷

Število ranjencev se je znatno povečalo z odprtjem soške fronte. V škofovih zavodih jih je bilo včasih tudi nad 1000, v škofjeloškem nunskem samostanu nad 500, med njimi tudi civilisti in otroci, ki so jih zadeli šrapneli. Umrljivost ranjencev je bila visoka.⁸⁸

4.2 Invalidi

V Ljubljani je bila ustanovljena deželna komisija, ki naj bi skrbela za domače invalide, torej tiste, ki so imeli pred izbruhom vojne domovinsko pravico na Kranjskem. Župniki so bili naprošeni, naj ji po dekanijskih uradih in ordinariatu posredujejo število oslepeli vojakov, ki so bili za delo nezmožni. Ker

⁸⁵ Matjaž Ambrožič, *Spomini in semeniška kronika 1941–1944 Ignacija Nadraha*, v: *Viri* (2010), št. 30, str. 97.

⁸⁶ A. B. Jeglič, *Rdeči križ*, v: *LŠL* 49 (1914), št. IX, str. 105.

⁸⁷ *Dušno oskrbovanje ranjencev na železnicah*, v: *LŠL* 49 (1914), št. XII, str. 124.

⁸⁸ S. Likar, *Valentin Oblak. Kronika župnije Kropa 1914–1918*, str. 227, 241, 245.

do julija ni bilo posredovanih informacij, je ordinariat zanje ponovno zaprosil.⁸⁹ Spomladi 1916 je bila ustanovljena Uradna deželna posredovalnica za delo vojnim invalidom na Kranjskem. Namenjena je bila osebam, ki so med vojno zaradi ran in bolezni postale nezmožne za delo ali pa so bile le delno zmožne. Deželna vlada je zato ustanovila poseben urad, ki bi skrbel za zaposljivost vojnih invalidov.⁹⁰

Poveljnik graškega vojaškega okrožja, pod katerega je spadala tudi Kranjska, se je na škofa obrnil s prošnjo za pomoč »v vojski pohabljenim vojakom, ki pripadajo temu okrožju«. Darove so po cerkvah nabirali 20. avgusta 1916, ko so se še zadnjič spomnili rojstnega dne ostarelega cesarja.⁹¹

4.3 Vojni ujetniki

Vojna je takoj postregla s problematiko dvojnih vojnih ujetnikov; domačih in tujih. Številni slovenski možje in fantje so se znašli v ruskem vojnem ujetništvu, zato so naši ljudje ruske vojne ujetnike sprejemali z večjo naklonjenostjo. Botrovala so ji pisma ujetih sorodnikov, ki so prispela iz Rusije s posredovanjem Rdečega križa.

Vojni ujetniki so v veliki meri prihajali v naše kraje iz vzhodne (Rusi, Srbi, Romuni) in soške fronte (Italijani). V večjem številu so zabeleženi jeseni 1916. Najbolj znani so ruski ujetniki, ki so gradili cesto čez Vršič. Nanje še danes spominjajo Ruska kapelica in njihovi grobovi.

24. oktobra 1917 se je začela dolgo časa pričakovana ofenziva združenih avstro-ogrskih in nemških sil zoper italijansko vojsko. Italijanski vojaki so se trumoma vdajali in prišli v vojno ujetništvo. Do »Lahov« naši ljudje niso imeli usmiljenja, kar se je pokazalo tudi ob hladnem sprejetju italijanskih vojnih ujetnikov, ki so postali žrtev lakote, neprijaznega vremena in bolezni.

V *Kroniki župnije Begunje* je zapisano: »Po veliki ofenzivi na Soški fronti so oktobra 1917 v vas pripeljali italijanske vojne ujetnike tako lačne, da so med potjo na njivah populili vso repo. V jeseni so iz kaznilnice umaknili 40 kaznjenk v Ljubljano, sem pa namestili bolne vojake.«⁹² Dr. Evgen Lampe je 13. novembra 1917 o italijanskih ujetnikih po preboju soške fronte skopo zapisal: »Gorenjska polna laških jetnikov. Pri Žabnici stoje brez strehe v strašnem dežju. Mrjo.«⁹³ Tudi kroparski župnik Oblak je ugotavljal podobno: »Ujetnikov je vse polno na poti proti Ljubljani in v Ljubljani. Nekaj jih vozijo z vlakom, večina mora peš, ker ni zadosti voz. Pravijo, da niso že tri dni jedli. V Podnartu jih je bilo včeraj

⁸⁹ *Oslepelci vojaki*, v: *LŠL* 50 (1915), št. XII, str. 145; *Oslepelci vojaki*, v: *LŠL* 51 (1916), št. VII, str. 79.

⁹⁰ Ivan Šubic, *Uradna deželna posredovalnica za delo vojnim invalidom na Kranjskem*, v: *LŠL* 49 (1914), št. XII, str. 119.

⁹¹ A. B. Jeglič, *Prošnja duhovnikom in vernikom*, v: *LŠL* 51 (1916), št. VIII, str. 86–87.

⁹² *ŽA Begunje na Gor.*, *Kronika župnije Begunje*, leto 1917.

⁹³ M. Ambrožič, *Dnevniški zapiski dr. Evgena Lampeta 1898–1917*, str. 160.

polno. Stali so kar na dežju, v naliveu, na cesti lačni, premraženi, umazani, nekdo je izpulil repo, jedel jo je, kar s prstjo vred, pulijo šture od zelja, da jih pojedjo. Baje so dajali častniki zlato uro za eno jabolko. Kako je vojska neusmiljena! Saj se našim ujetnikom godi prav tako povsod drugod!«⁹⁴

Marca in aprila 1918 so se začeli iz ruskega ujetništva vračati prvi rojaki. Nekateri so se v ujetništvu dobro znašli, zopet drugi so se pod vplivom oktobrske revolucije vrnili kot boljševiki. Prepojeni so bili z revolucionarnim duhom in nepokorščino do oblasti. Bivši vojni ujetniki so zatrjevali, da se lačni ne bodo več bojevali. Doma so ostali kar nekaj časa, saj jih orožniki niso prišli takoj iskat za na fronto.⁹⁵

4.4 Padli in vojaška pokopališča

Da je vojna zares krvava, so dokazovala sporočila o padlih vojakih. Nekatera so prispela z bojišč, zopet druga iz bolnišnic, v katerih niso uspeli rešiti življenj ranjencev. Sprva oblasti tovrstnih podatkov župnikom niso sporočale, zato so jih le-ti zahtevali, saj so na ta način lahko ljudem postregli z nasveti in pojasnili. Tudi civilne bolnišnice so morale posredovati sporočila o umrlih vojakih pristojnim okrajem, le-ti pa župnijam.⁹⁶ Župniki so tekom vojne vestno zapisovali novice o padlih in pogrešanih. Navadno so s tovrstnimi podatki kar dopolnili seznam mobilizirancev, ki so ga dopolnjevali do konca vojne. Ker nemški zapisi imen in priimkov pogrešanih in ujetih vojakov niso bili vedno natančni, je prihajalo tudi do pomot, zato so oblasti zaprosile župnike za pomoč pri zbiranju verodostojnih osebnih podatkov.⁹⁷ Župniki so tudi posredovali, da so vdove in nepreskrbljeni otroci prišli do državnih podpor.

Ker je bilo med padlimi vojaki tudi večje število nekatoličanov, so v primeru njihovega pokopa na župnijskem katoliškem pokopališču župniki morali postopati po posebnih pravilih,⁹⁸ v katerih je bilo med drugim zapisano: »Katoliški župnik naj na cerkvenem pokopališču drugovercu odkaže spodobno mesto na onem neposvečenem svetu pokopališča, ki je po nizki ograji ali vsaj po jarku ločen od posvečene zemlje.«⁹⁹ Sicer je v zadnjem letu vojne skrb za vojaške grobove prevzela dunajska vojaška uprava, sredstva za njihovo ureditev pa so pomagali zbirati tudi po župnijah na praznik vseh svetih popoldne, na praznik vernih duš pa so duhovniki opravili sv. mašo z rekviemom.¹⁰⁰ Drugi splošni

⁹⁴ S. Likar, *Valentin Oblak, Kronika župnije Kropa 1914–1918*, str. 308.

⁹⁵ Prav tam, str. 323.

⁹⁶ *Naznanila v vojski padlih vojakov*, v: *LŠL* 51 (1916), št. II, str. 23; *Naznanila smrti v civilnih bolnicah umrlih vojakov*, v: *LŠL* 51 (1916), št. V, str. 50.

⁹⁷ *Pogrešani in ujeti vojaki*, v: *LŠL* 52 (1917), št. IX, str. 89–90.

⁹⁸ *Vojaški grobovi*, v: *LŠL* 51 (1916), št. X, str. 103–104.

⁹⁹ *Smrt in pokop drugoverca v župniji*, v: *LŠL* 52 (1917), št. IX, str. 95.

¹⁰⁰ A. B. Jeglič, *Dan v korist vojaških grobov*, v: *LŠL* 52 (1917), št. XI, str. 107.

dan v korist vojnih grobov naj bi priredili v času od 31. oktobra do 3. novembra 1918,¹⁰¹ a je njegovo izvedbo prehitel prevrat.

V prvem desetletju po končani vojni so župnije na pokopališčih ali pa ob župnijskih cerkvah postavile spominska obeležja (plošče in spomenike) na čast padlim župljanom. Nekatera je zasnoval arh. Jože Plečnik (Komenda, Bled, Breznica ...).

5 SKRB ZA CIVILISTE

5.1 Begunci

Na Gorenjsko je že v začetku oktobra 1914 prispelo več Poljakinj z otroki. Določeno število je morala sprejeti vsaka občina. Preko prvih beguncev se je potihoma razvedela resnica o slabih razmerah na galicijskem bojišču.¹⁰² 18. oktobra je škof napisal daljše pastirsko pismo, v katerem je pohvalil župnike, ki so sprejeli rusinske duhovnike iz Galicije. Pozval jih je, naj ljudem priporočajo sprejem beguncev.¹⁰³

Za begunce z Goriške in s Primorske je knezoškof Jeglič na velikonočni ponedeljek 1916 ukazal nabirko, saj so jim povsem pošla denarna sredstva, obleka in obutev.¹⁰⁴ V begunjski župniji so leta 1916 na pet krajev porazdelili 16 beguncev in 12 otrok iz Posočja. Trije so v begunstvu umrli.¹⁰⁵

Na Kranjsko je prišlo tudi več Dalmatincev in hrvaških ter črnogorskih pravoslavcev in Rusinov. V kranjskem župnišču sta bivala dva poročena rusinska grkokatoliška duhovnika z družinama iz Galicije, nekateri njuni tovariši pa še po ostalih župniščih.¹⁰⁶

Problematika beguncev je ostala aktualna do konca vojne. Decembra 1917 je knezoškof Jeglič po župnikih pozval kmečke družine, naj za čas vojne vzamejo še kakšnega begunskega otroka z Goriške. Pred prebojem soške fronte je avstro-ogrska vojska evakuirala čepovansko planoto, zato se je tudi tamkajšnji župnik Valentin Pirc od oktobra 1917 do februarja 1918 mudil v Kropi pri kapelici, nato se je vrnil k svojim ljudem, ki so se vrnili iz begunstva. Tožil je, da mu ljudje umirajo, saj so mesečno pri aprovizacijskem uradu dobivali le 1 kg moke in ½ kg zrna.¹⁰⁷

V začetku leta 1918 se je namreč začelo vračanje beguncev na Goriško. Gorenjci so odhajajočim beguncem dajali na pot semena in razna živila, zato jih je škof dal za zgled tudi ostalim prebivalcem Kranjske. Tovrstno pomoč je imel za

¹⁰¹ *Drugi splošni dan v korist vojnih grobov*, v: *LŠL* 53 (1918), št. X, str. 127.

¹⁰² S. Likar, *Valentin Oblak, Kronika župnije Kropa 1914–1918*, str. 223.

¹⁰³ A. B. Jeglič, *Pastirski list*, v: *LŠL* 49 (1914), št. XII, str. 119.

¹⁰⁴ A. B. Jeglič, *Za goriške begunce*, v: *LŠL* 51 (1916), št. IV, str. 41.

¹⁰⁵ *ŽA Begunje na Gorenjskem, Kronika župnije Begunje*, leto 1916.

¹⁰⁶ S. Likar, *Valentin Oblak, Kronika župnije Kropa 1914–1918*, str. 221.

¹⁰⁷ *Prav tam*, str. 315.

izraz domovinske in krščanske ljubezni. Osnoval se je poseben odbor za obnovo Goriške, ki je bila v dobršni meri razrušena. Na 3. povelikonočno nedeljo 1918 je bila organizirana v ta namen po cerkvah posebna nabirka. Goričani so potrebovali zlasti vseh vrst orodja, izropane in porušene cerkve pa paramente (cerkvena oblačila) in bogoslužne posode (kelihe, ciborije).¹⁰⁸

5.2 Vojne vdove in sirote

Ob koncu vojne je oblast spoznala, da bo morala po njej poskrbeti tudi za vdove in sirote, zato je ustanovila poseben sklad. Po posameznih kronovinah so njegov namen udejanjala posebna deželna društva. Sklad je želel vdovam pomagati preživeti in ohraniti njihovo gospodarsko dejavnost (kmetijsko, obrtno), sirotam pa naj bi priskrbel primerno vzgojo in delo.¹⁰⁹

Leta 1918 je ljubljanska škofija načrtovala odprtje treh domov za vojne sirote. Društvo Dobrodelnost je v ta namen pri Grobljah kupilo graščino in jo preuredilo za dekleško sirotišnico. V Žireh je neka plemenita žena darovala istemu društvu hišo, gospodarsko poslopje in nekaj zemljišč. V Šentvidu nad Ljubljano je Patronat Vincencijeve družbe za sirote kupil hišo. Vse tri hiše je pod okrilje prevzelo Škofijsko društvo za varstvo sirot. Knezoškof Jeglič je župnikom toplo priporočal, naj podprejo prizadevanja za sirote.¹¹⁰

6 POSLEDICE VOJNE ZA PREBIVALSTVO

6.1 Draginja in pomanjkanje živil

Govorice o napadu Italije so sprožile draginjo. Krajevne hranilnice in posojilnice so dobile že januarja 1915 od Zadružne zveze poziv, naj se napravijo dvojni prepisi hranilnih vlog in posojil. Nekateri hujskači so ščuvali delavce zoper kmete, ki naj ne bi želeli prodajati pridelkov. V začetku leta v trgovinah ni bilo mogoče dobiti krušne moke. Ljudi se je začel lotevati obup in so rekli: »Bomo pa začeli krasti.« Ko je moka občasno tudi po zaslugi posredovanj župnikov le prišla, je nastal problem pri krajevnih trgovcih, ki je niso želeli vsem prodajati v enaki meri.¹¹¹ Na začetku vojne se je pomanjkanje najprej pojavilo v industrijskih krajih, kjer so delavci sicer imeli denar, kmetje pa so taktizirali s prodajo pridelkov po določenih cenah, trgovci pa so cene dvigovali.

Zaradi bližine soške fronte je že decembra 1915 na Gorenjskem primanjkovalo prašičev za zakol. Zelo težko jih je bilo dobiti, cena pa se je gibala od 2,70 do 3 K za kg. Posledično je začelo primanjkovati tudi špeha in masti. 1 kg kaše je stal 1,30 K. Tekom leta 1916 se je draginja samo še stopnjevala. Cene so pole-

¹⁰⁸ A. B. Jeglič, *Za Goriško*, v: *LŠL* 53 (1918), št. IV, str. 38–39.

¹⁰⁹ A. B. Jeglič, *Kranjsko deželno društvo c. kr. avstr. zaklada za vojaške vdove in sirote*, v: *LŠL* 53 (1918), št. X, str. 127.

¹¹⁰ A. B. Jeglič, *Za vojne sirote*, v: *LŠL* 53 (1918), št. VIII, str. 102.

¹¹¹ S. Likar, *Valentin Oblak, Kronika župnije Kropa 1914–1918*, str. 232.

tele v nebo. Primanjkovati je začelo prav vseh vrst živil, ljudem pa počasi tudi denarja. Izjema so bili močni kmetje. Med ljudmi sta začela izginjati krščansko usmiljenje in pripravljenost za dobra dela. Oblast je oderuhe skušala kaznovati, a pri tem ni bila najbolj uspešna.¹¹²

Država je že leta 1915 dala pod zaporo žito in živino, da so le-to porabili za prehrano vojaštva. Na občinah so dajali potrdila (karte) za nakup živil. Žene vpoklicanih vojakov so dobivale podporo. Oblast se je obregnila tudi ob žitno bero, ki so jo prejeli župniki in samostani. Za cerkveno rabo je odmerila potrebne količine, višek pa so morali prodati Vojnemu žitno-prometnemu zavodu. Ostro je omejila tudi krmljenje živali z žitom od bere.¹¹³

Zima leta 1916 je bila dolga in huda.¹¹⁴ Posledično so ponovno poskočile cene živil: 1 kg kruha je stal že 18 K, liter mleka 2 K, liter vina 6 K, 1 kg koruzne moke 4 K, 1 kg sladkorja 10 K, 1 kg soli 6 K, 2 jajci 1 K. Oderuške cene so skušali znižati z deželnimi dobavami moke. Bela pšenična je veljala 1,18 K, krušna 76 h, moka za kuho 50 h. Ker je živil začelo kronično primanjkovati, je bila oblast februarja 1916 prisiljena uvesti karte za sladkor. Ponekod je povsem zmanjkalo živil. Kmetje so jih lahko prodajali samo državi, žitno-prometni zavod pa jih je z zamudo posredoval trgovinam. Izjema je bila le moka. Razpasla se je črna borza, ljudje pa so se znašli in so krompir, fižol, ješprenj in proso kupovali pod roko pri kmetih. Primanjkovalo je še vedno krompirja, sladkorja in petroleja. Oblast je marca po duhovnikih in učiteljih pozvala k varčevanju z živili in poučevanju ljudi o ravnanju z njimi.¹¹⁵

Poleti 1916 je oblast prepovedala mlatiti žito, saj je najprej želela ugotoviti, kolikšen je bil dejanski pridelek. Županstva so morala poročati tudi o načrtovani količini sena, otave in slame, ki naj bi se pridelali in koliko živine redijo kmetje. Na ta način so prišli do podatkov, ki so služili za zaseg krme s strani države, ki jo je slabo plačala. Oktobra je bila pred zaporo tudi prodaja prašičev in ostale živine, ki se je ni smelo prodajati posameznikom, ampak za to ustanovljenemu deželniemu organu.¹¹⁶

Oktobra 1916 je poveljstvo 5. armade zaprosilo ordinariat, naj pri duhovnikih posreduje, da bodo verniki podpirali vojaške naredbe za dobavo krmil in stelje za vojaške konje in klavno živino. Vojaška uprava naj bi za metrični stot plačevala 4 K, za dovoz do 5 km 1 K, nad 5 km pa 2 K, za metrični stot butaric pa 50 h.¹¹⁷

¹¹² Prav tam, str. 249, 250, 271.

¹¹³ Žitna bera, v: *LŠL* 51 (1916), št. IV, str. 40; *Krmljenje z bernim žitom*, v: *LŠL* 51 (1916), št. IV, str. 41.

¹¹⁴ ŽA Begunje na Gorenjskem, *Kronika župnije Begunje*, leti 1915 in 1916.

¹¹⁵ *Varčujte z živili*, v: *LŠL* 51 (1916), št. 4, str. 39.

¹¹⁶ S. Likar, *Valentin Oblak, Kronika župnije Kropa 1914–1918*, str. 253, 257, 267, 272.

¹¹⁷ *Dobava krmil in stelje*, v: *LŠL* 51 (1916), št. XI, str. 113.

V začetku leta 1917 se je preskrba prebivalstva malenkostno izboljšala, a se je po trgovinah za denar dobilo le malo blaga. Ljudje so se morali znajti po svoje in so prakticirali blagovno menjavo. Primanjkovalo je zlasti usnja in podplatov za obutev, saj je skoraj vse šlo za vojsko. Trgovci so tekom vojne bogateli, množice pa so vedno bolj trpele pomanjkanje in stradale. Blago za obleko se je v enem dnevu tudi po trikrat podražilo, saj je denar zaradi inflacije začel občutno izgubljati vrednost. Mernik pšenice je na Gorenjskem stal 50–74 K.¹¹⁸

Marca 1917 je oblast ponovno ukazala oddati viške žita in otrobov vojno-žitnemu prometnemu zavodu. Duhovniki naj bi ljudi prepričali, da bi se predpisana oddaja izvršila redno in mirno.¹¹⁹

Lakota je zaradi suše ponovno pritisnila poleti 1917, zlasti med delavci. Aproxizacija je zanje skušala priskrbeti do 8 kg živil mesečno, za ostale pa občine do 4 kg. Primanjkovalo je sladkorja. Nekatere družine so skopo odmerjene obroke hitro pojedle, potem pa so njihovi člani jedli solato in pili s cikorijo obarvano vodo. Mnogi so zaradi pokvarjene in slabe moke začeli bolehati na želodcu, pojavila se je griža ... Delavci so hodili prosjačit za hrano h kmetom, ki pa je niso dali rade volje, saj so jo morali oddajati oblastem po nizkih cenah. Delavci so zaradi draginje in pomanjkanja postali kmetom sovražni. Kmetje so postali zaskrbljeni, saj je z letino v vsakem oziru slabo kazalo. Bali so se tudi pomanjkanja krme in posledične prodaje živine.¹²⁰

V začetku leta 1918 je draginja postala že neznosna. Trgovine so bile prazne, živila so bila zelo draga. Za denar se skorajda ni moglo dobiti ničesar, saj je izgubil vrednost. Vsa menjava je večinoma potekala po sistemu blago za blago. Ljudje z Gorenjske so zato začeli odhajati po raznovrstno blago, živila in dobrine v zasedeno Benečijo. Bali so se lakote, ki je prizadela posamezne pokrajine cesarstva. Pomnožile so se tatvine živeža. Najbolj pogumni so začeli odpirati vagone, vojaki pa so kradli po kmetih. Navadni ljudje so iz aprovizacije dobivali le še 4 kg moke na mesec.¹²¹

7 VPLIV VOJNE NA VERSKO ŽIVLJENJE

7.1 Prva navodila knezoškofa Jegliča

Na začetek vojne se je 5. avgusta 1914 odzval ljubljanski knezoškof dr. Anton B. Jeglič s kratkim pastirskim pismom. Duhovnikom je naročil, naj ob nedeljah po pridigi in po litanijah dodajo tri molitve »ob času vojske« iz cerkvenega molitvenika. Pri pridigah naj bi podajali tolažilne nauke za ljudi. Z občinskimi odbori naj bi poskrbeli za pomoč ženam in otrokom, ki so potrebovali pod-

¹¹⁸ S. Likar, *Valentin Oblak, Kronika župnije Kropa 1914–1918*, str. 282–283, 293.

¹¹⁹ *Oddaja žita zavodu za promet z žitom*, v: *LŠL* 52 (1917), št. V, str. 52.

¹²⁰ S. Likar, *Valentin Oblak, Kronika župnije Kropa 1914–1918*, str. 289–300.

¹²¹ Prav tam, str. 314.

poro. Vernikom je sporočil, da je vojna proti Srbiji pravična. Danes vemo, da nobena vojna ni pravična. Škofova uslužnost oblastem je bila sprva neizmerna. Cesarja je opravičeval, da je bil prisiljen napovedati vojno morilcem prestolonaslednika. Seveda se je zavedal tudi gorja. Vernike je pozval, naj molijo doma in v cerkvi za sijajne zmage avstrijskega orožja in za srečno vrnitev mladeničev in mož iz vojne. Čas vojne je označil za čas pokore za grehe posameznikov, narodov in držav ter kot priložnost za dela krščanske ljubezni do bližnjega. Ljudi je spodbujal, naj pomagajo drug drugemu, trgovce pa posvaril pred zlorabo nastalega položaja. Knezoškof se je v pismu obrnil tudi na otroke in jih pozval k pobožnosti do Jezusovega in Marijinega Srca.¹²²

Zaradi vojnih dogodkov se je komaj opazila sprememba na sedežu sv. Petra. Novi papež Benedikt XV. je vernikom o vojni in miru spregovoril v posebni okrožnici. V njej je nanizal glavne vzroke in poudaril pomanjkanje dobrote ter ljubezni med narodi. Za 7. februar 1915 je papež ukazal molitev za mir pred Najsvetejšim.¹²³

Knezoškof Jeglič je duhovnike opozoril, naj v vojnem času posvetijo pozornost šoli in mladini, ki naj jo odvrnejo od morebitnega popivanja in veseljačenja. Tolažijo naj tudi žene padlih in ranjenih, ostale pa spodbujajo k zakonski zvestobi. Stari ljudje naj bi pomagali po svojih močeh. Duhovniki naj bi ohranjali delovanje cerkvenih društev, zlasti pa Patronata sv. Vincencija, ki ga je škof priporočal za podpiranje vdov in sirot. Naročil je tudi skrb za katoliško gibanje, ki naj bi v svoje vrste zajelo vse katoličane. Vojne dogodke je škof naročil popisati v župnijske kronike.¹²⁴

7.2 Versko življenje v vojnih razmerah

Vojna je sprva v zaledju malo vplivala na versko življenje po župnijah. V prvih mesecih vojne so v cerkvah pogosto molili rožni venec, da bi izprosili zmago »našemu orožju«. Čestokrat so ljudje hodili zvečer v procesiji molit rožni venec h kapelicam. Procesije in romanja je morala odobriti oblast. Ko je vreme jeseni postalo neprijazno, so s tovrstnimi pobožnostmi prenehali. Priredili so tudi več vojnih romanj k bližnjim romarskim cerkvam. Zmage na bojnem polju so pospremili s *Te Deum* – zahvalno pesmijo ali pa z nedeljskimi zahvalnimi bogoslužji.

Deželni odbor je preko župnij organiziral krajevne odbore za pomoč družinam vpoklicanih. Pobiranju prispevkov za Rdeči križ se je po cerkvah pridružilo še pobiranje za prizadete družine.¹²⁵ Nekatere nespametne žene so podporo

¹²² A. B. Jeglič, *Duhovnikom in vernikom*, v: *LŠL* 49 (1914), št. IX, str. 101–102.

¹²³ A. B. Jeglič, *Molitev za mir, zapovedana od sv. Očeta*, v: *LŠL* 50 (1915), št. II, str. 47.

¹²⁴ A. B. Jeglič, *Čč. Gospodom duhovnikom za leto 1915*, v: *LŠL* 50 (1915), št. I, str. 9–14.

¹²⁵ *Pomoč družinam rezervistov*, v: *LŠL* 49 (1914), št. X, str. 109.

neodgovorno zapravljalje in se celo upijanjale, nad čemer se je zgražal tudi knezoškof. Ljudi je 18. oktobra pozval, naj se varujejo sovražnosti srca in trdosrčnosti do bližnjega. Obžaloval je tudi, da še ni zmage in »da je premnogo naših padlo.« Vernike je spodbudil k pravi molitvi in vdanosti v Božjo previdnost. Za poživitev verskega življenja je knezoškof duhovnike navduševal, naj organizirajo sv. misijone. Zelo je bil vesel, da noben duhovnik ni bil obsojen zaradi izdaje in zaprt.¹²⁶

Versko življenje je sčasoma postalo okrnjeno, saj so bili moški večinoma na fronti. Ženske so se versko poglobljale, za to pa je bilo veliko priložnosti, saj so med vojno cvetele različne pobožnosti: npr. molitvene tridnevnice za mir, rožnovenske tridnevnice, pobožnosti na čast Marije Kraljice miru, tridnevnice za mir na čast Presv. Srcu Jezusovemu, šmarnice in različne vojne pobožnosti, ki so bile predpisane, da se opravijo na isti dan po vsej škofiji. Za cesarjev god, 4. oktobra 1914, je knezoškof Jeglič ukazal po župnijah celodnevno češčenje sv. Rešnjega telesa za srečen izid vojne, kar se je v naslednjih letih večkrat ponovilo.¹²⁷ 6. januarja 1915 se je izvršila posvetitev Presv. Jezusovemu Srcu, ki so jo izvedle vse avstrijske škofije. Zanj je bila izdana posvetilna molitev. Posebno slovesno se je obhajala v ljubljanski stolnici kot posvetitev Kranjske ob navzočnosti škofa, kanonikov, duhovščine, politikov in ljudstva.¹²⁸ Zelo priljubljena je med vojno postala pobožnost na čast Lurški Materi Božji. Za članice dekliških Marijinih družb so med vojno pripravljali duhovne vaje. Vse so bile navadno združene tudi s prejemom odpustkov. Pri vodenju duhovnih vaj so se izkazali redovniki.

Celonočna molitev pred Najsvetejšim se je ob grmenju topov 16. in 17. avgusta 1915 odvijala na Brezjah. Udeležili so se je politiki SLS: dr. Ivan Šušteršič, dr. Evgen Lampe in dr. Anton Korošec, pontifikalno mašo za cesarja ob njegovem 85. rojstnem dnevu pa je daroval knezoškof dr. Anton B. Jeglič.

Knezoškof se je s pastirskim pismom jeseni 1915 ponovno obrnil na vernike. Upanje na zmago je bilo živo, a hkrati ga je zameglevala realnost, zato je že začel govoriti o častnem miru za Avstrijo. Ozrl se je na trpljenje pregnanih Primorcev, zato je vernike pozval, naj pomagajo beguncem. Ožigosal je oderuštvo, ki je zavladovalo po mestih in podeželju.¹²⁹ Kmalu zatem je opozoril na silno trpljenje Poljakov, ki so bili v zgodovini branik krščanstva. Na ta način je dal ljudem vedeti, da so vojne stiske deležni tudi ostali narodi.¹³⁰

¹²⁶ A. B. Jeglič, *Pastirski list*, v: *LŠL* 49 (1914), št. XII, str. 120–121.

¹²⁷ S. Likar, *Valentin Oblak, Kronika župnije Kropa 1914–1918*, str. 223.

¹²⁸ A. B. Jeglič, *Posvetitev presvetemu srcu Jezusovemu*, v: *LŠL* 50 (1915), št. I, str. 15; *Posvetitev naše dežele presv. Srcu Jezusovemu*, v: *LŠL* 50 (1915), št. II, str. 49.

¹²⁹ A. B. Jeglič, *Vernikom*, v: *LŠL* 50 (1915), št. X, str. 107.

¹³⁰ A. B. Jeglič, *Usmilite se Poljakov*, v: *LŠL* 50 (1915), št. XI, str. 115–117.

Ponekod so vsak dan molili križev pot za vojake. Ljudi je septembra 1915 prizadel požig priljubljenih božjepotnih cerkva na Višarjah in Sveti gori, kar je še podžgalo gnev proti Lahom. Med vojno so ponovno oživele krajevne božjepotne cerkve, saj so k njim prihajale procesije iz različnih krajev. Že v letu 1916 so procesije dobile spokoren značaj zadostitve za mnoge grehe, ki so se dogajali med vojno. Prošnje za zmago v vojni so postopoma preglasile prošnje za mir.

Predpisi glede porok so ostali nespremenjeni, le vpoklicani vojaki so dobili spregled od oklicev. Župniki pa so morali paziti, pod čigavo jurisdikcijo so spadali, saj je imela avstro-ogrska vojska svoj ordinariat z vojaškimi kurati.¹³¹ Dopuščene so bile tudi poroke po pooblaščenju.¹³² Posebno poglavje so predstavljale poroke ogrskih državljanov.¹³³ Poroke z vojnimi ujetniki niso bile dovoljene.¹³⁴ So se pa nekateri naši vojaki poročili za časa svojega ujetništva v Rusiji. Znan je celo primer, da se je mož kot ujetnik poročil z Rusinjo, potem pa je po vojni zopet prišel nazaj k svoji ženi in družini. O »ruski poroki« in tamkajšnjih dveh otrocih je domačim spregovoril šele na smrtni postelji. Omenjene problematike se je zavedal tudi apostolski vojni superiorat.¹³⁵ Naj kot zanimivost omenimo, da so se med vojno začeli poročati tudi Romi, ki so poprej živeli v priležništvu. V cerkveni zakon jih je prignala vojna. Poročena žena je namreč, zlasti če je mož padel, uživala posebno državno podporo.¹³⁶

Duhovniki so dobili za spovedovanje vojakov na razpolago spovedno knjižico s spovednimi molitvami v 14 jezikih. Tudi vojaški kurati so prejeli posebna pooblastila za spovedovanje za čas vojne.

Da bi duhovščina vzdrževala stik z rojaki vojaki, je knezoškof močno priporočal, naj podprejo tisk lista *Pozdrav iz domovine*, ki se je tiskal v 20.000 izvodih, od katerih jih je šlo 14.000 na bojišča, ostali pa v bolnišnice.¹³⁷

Jeglič je ljudem svetoval spokornost, molitev, pokoro in razna dela telesnega usmiljenja. Duhovnikom je naročil uvedbo dodatnih molitev pri mašah in ljudskih pobožnostih. Za Rdeči križ se je nabralo 60.000 K, za Bolgare 5000 K, za Poljake 29.000 K, za pomoč vdovam in sirotam 30.000 K, za begunce 5000 K in za zimsko obleko vojakom 11.000 K. Nabirke so bile načrtovane tudi za naprej. Duhovnikom je naročil, naj s prižnice delujejo splošno, v posameznih primerih pa zasebno. Mladino naj bi vzgajali v ljubezni in navdušenju do ljudi in domovine, zato je duhovnike pozval k organiziranju mladih in k vsestranskemu cerkvenemu in socialnemu delovanju. Pri sv. mašah naj bi se spominjali duš

¹³¹ Več o tem glej: Miha Šimac, *Vojaški duhovniki iz slovenskih dežel pod habsburškim žezlom*, v: AES 36 (2014).

¹³² *Poroke v vojnem času*, v: LŠL 50 (1915), št. III, str. 55, 57; *Vojaške poroke, posebno črnovojnikov*, v: LŠL 51 (1916), št. X, str. 102–103.

¹³³ *Poroke ogrskih državljanov v Avstriji ob času vojne*, v: LŠL 50 (1915), št. X, str. 111.

¹³⁴ *Zakoni z vojnimi ujetniki zabranjeni*, v: LŠL 52 (1917), št. IX, str. 90–91.

¹³⁵ *Poroke avstrijskih ujetnikov na Ruskem*, v: LŠL 53 (1918), št. VIII, str. 100.

¹³⁶ S. Likar, *Valentin Oblak, Kronika župnije Kropa 1914–1918*, str. 292–293.

¹³⁷ Anton B. Jeglič, *Pozdrav iz domovine našim vojakom na bojišču*, v: LŠL 51 (1916), št. III, str. 31.

padlih. Razširila se je tudi prva ideja o postavitvi spominskih plošč, za kar naj bi se ustanovil poseben sklad, iz katerega naj bi jih po vojni postavili. Duhovnikom je ponovno naročil pisanje spominskih knjig – kronik, kamor naj bi se vpisovali tudi statistični podatki o padlih.¹³⁸

Duhovniki pa so seveda imeli opravka s konkretnimi problemi ljudi. Škofa so vpraševali, kaj storiti s spovedanci, ki so se odtegovali služenju vojaščine? Nekateri so imeli pripombe nad številnimi nabirkami. Postali so neke vrste posredniki med ljudmi in oblastmi. Mnogi so že čutili posledice vojne in so s skrbjo zrl v prihodnost. Nekatere je skrbela usoda cerkvenih arhivov, matičnih knjig in cerkvenih dragocenosti v primeru sesutja fronte. Opažali so, da so otroci postajali nepokorni in so celo med sv. mašo ostajali izven cerkve. Med ljudmi se je razširila miselnost, da je 6. Božja zapoved odpravljena, da so duhovniki krivi vojne, ker cesarju dajejo denar, da se more vojskovati ... Duhovniki so bili vpeti v socialno in politično delovanje, kar je škof posebno cenil.

Jeglič je duhovščino in vernike pozval, naj se v postnem času 1916 pridružijo papeževi pobudi za zaustavitev strašnega prelivanja krvi z molitvijo, postom in pokoro. Za veliki petek naj bi priredili posebno molitveno uro, da bi skupaj s sv. očetom trkali na srce usmiljenega Boga.¹³⁹

Dnevi darovanja za invalide, sirote in vdove so potekali od 4. do 8. oktobra 1916. Njihov cilj je bila ustanovitev sklada za sirote in vdove. Domov se je vračalo tudi vse več vojakov, ki so zboleli za jetiko. Njim je veljala posebna skrb. Za uspeh akcije so po občinah ustanovili posebne agitacijske odbore.¹⁴⁰ Za invalide se je po cerkvah redno pobiralo vsako zadnjo nedeljo v mesecu. Od novembra 1916 se je četrtno zbranega denarja namenilo za knjige, ki so jih pošiljali vojakom na fronto.¹⁴¹ Akcija je uspela. Knezoškof je do konca februarja 1917 vojakom odposlal za 2647 K knjig in rožnih vencev, osnoval pa je tudi poseben odbor za vojaško berivo. Duhovnike je pozval, naj pregledajo svoje knjižnice in iz njih odberejo za vojake primerne knjige.¹⁴²

Ljudi je oktobra 1916 vznemirila prepoved prižiganja sveč na grobovih za praznika vseh svetih in vernih duš. V zraku je visel tudi odvzem zvonov, zato so ljudje tovrstne ukrepe razumeli kot boj proti Cerkvi.

V začetku leta 1917 so avstrijski škofje izdali skupno pastirsko pismo, v katerem so vernike opominjali k živi veri v Boga, k upanju in krščanski ljubezni. Ljubljanski knezoškof je za februar po vseh župnijah zapovedal primerne govore v zvezi s pastirskim pismom. Župnikom je naročil, naj vernike po sta-

¹³⁸ Anton B. Jeglič, *Duhovnikom*, v: *LŠL* 51 (1916), št. IV, str. 33–36.

¹³⁹ A. B. Jeglič, *Duhovnikom in vernikom*, v: *LŠL* 51 (1916), št. IV, str. 42–43.

¹⁴⁰ A. B. Jeglič, *Dnevi darovanja od 4. do 8. oktobra 1916*, v: *LŠL* 51 (1916), št. IX, str. 95–96.

¹⁴¹ A. B. Jeglič, *Mesečne zbirke*, v: *LŠL* 51 (1916), št. XI, str. 112–113.

¹⁴² A. B. Jeglič, *Nabirka za invalide in vojaško berivo*, v: *LŠL* 52 (1917), št. IV, str. 45.

novih povabijo k prejemu sv. zakramentov ter k nadaljevanju vpeljanih molitev za čas vojne. Žalostilo ga je, da sovražniki niso sprejeli cesarjeve ponudbe za razgovore o koncu vojne in miru. Zaslutil je, da hočejo staro Avstrijo skupaj s katoliško vladarsko rodbino vred uničiti.¹⁴³ Duhovnike in redovnike je pozval, naj sestavijo zapisnike o svojih raznoterih medvojnih dejavnostih, da bi bila iz njih razvidna njihova prizadevnost. Prav tako je podal vsebinska poglavja za pisanje *Promemorij*.¹⁴⁴

Cerkvena predstojništva so od oblasti dobila ukaz, da so morala skrajno varčevati z oljem in svečami. Raba oljčnega olja za razsvetljevanje cerkva ni bila več dovoljena.¹⁴⁵ Za praznika vseh svetih in vernih duš leta 1917 na pokopališčih skorajda ni bilo sveč, ker grobovi niso smeli biti razsvetljeni. Svečka je nekdanj stala 12 h, njena cena pa je poskočila na 1 K, a sveč ni bilo mogoče kupiti. Prav tako ob koncu vojne duhovniki niso mogli dobiti pravega kadila, zato so uporabljali smrekovo smolo, ki so ji primešali sivko. 100 l mašnega vina je stalo 700 K ...

Leta 1917 bi moralo biti redno birmanje v radovljjski dekaniji, a ga zaradi bližine soške fronte in številnega vojaštva ni bilo. Kanonično vizitacijo je opravil kar dekan. Birmanje je knezoškof Jeglič zato opravil na Dolenjskem.

Med prvo svetovno vojno je nastala po župnijah težava s petjem in orglanjem, ker so številni organisti morali v vojsko. V Begunjah so imeli srečo in so problem rešili tako, da je nedeljske maše na orglah spremljala sestra Alojzija iz bližnje ženske kaznilnice.¹⁴⁶

7.3 Kvarni vplivi in moralne posledice vojne

Že novembra 1915 je knezoškof Jeglič spregovoril o kvarnih posledicah vojne, ki jih je takole kategoriziral:

1. doma: podivjanost in trma otrok; pohujšanje žensk in deklet, kjer so bili nastanjeni vojaki; razdor med kmeti in delavci, revnimi in bogatimi; napetost in nezaupanje do SLS in Gospodarske zveze zaradi živil; nevolja zoper duhovnike in Cerkev; pretrgano društveno življenje.
2. pri vpoklicanih: preklinjanje; posurovelost in prezir duhovniške oblasti; alkoholizem; nečistost in spolne bolezni; življenje brez sv. zakramentov; mlačnost v veri.

Za čas po vojni je škof predvidel naslednje posledice: popivanje, preklinjanje, ponočevanje in posurovelost mladeničev; sovražno delovanje nasprotnikov zoper Cerkev in duhovnike; spodkopavanje verskih in političnih organizacij; razdor v SLS. Zoper posledice je priporočal naslednje ukrepe: poživitev in po-

¹⁴³ A. B. Jeglič, *Orate, fratres!*, v: *LŠL* 52 (1917), št. II, str. 23.

¹⁴⁴ *Promemorija* je bilo župnikovo poročilo škofu za kanonično vizitacijo, ki se je opravljala na 5–6 let.

¹⁴⁵ *Olivno olje za razsvetlavo*, v: *LŠL* 52 (1917), št. V, str. 53.

¹⁴⁶ ZA Begunje na Gorenjskem, *Kronika župnije Begunje*, leto 1915.

globitev strogo krščanskega življenja; Marijin vrtec in Marijine družbe; rast izobraževalnih društev; natančen pouk odličnih mladeničev in mož; preprečiti razcep v SLS.¹⁴⁷

V začetku leta 1916 je Jeglič duhovnikom naročil, naj posebno skrb posvetijo moški mladini. Bal se je, ker naj bi država z vojaško vzgojo nadaljevala tudi po vojni, zato jo je želel prehiteti.¹⁴⁸

Strašne vojne ni hotelo biti konec. V prvih mesecih leta 1916 je knezoškof navzven še verjel v avstrijsko zmago, navznoter pa je začel razmišljati o rezervnem scenariju in je nanj pripravljaj ljudi. Skrbelo ga je glasno in vedno pogostejše mrmranje čez Boga, kakor da bi bil On glavni krivec za vojno. V pastirskem pismu je vernikom skušal razložiti, zakaj Bog dopušča vojno gorje: 1. ker imamo ljudje svobodno voljo; 2. ker ima Bog pri tem najsvetejše in za ljudi koristne namene; 3. da bodo ljudje gradili prihodnost na temelju dobrih sklepov. Škofa so zaskrbele govorice o hudi razuzdanosti v nekaterih krajih. V tolažbo mu je bilo dejstvo, da so poročene žene večinoma ostajale zveste možem, dekleta pa so s pomočjo Marijinih družb varovala deviško čast.¹⁴⁹

Zaradi pomanjkanja so ponekod ljudje segali tudi po tuji lastnini, pri čemer celo zapuščeni vojaški objekti niso bili izjeme. Iz njih so odnašali še uporabne predmete in deske, kar je oblast strogo prepovedala.

V povezavi z vojaškimi vežbališči so se v zaledju soške fronte začele dogajati nesreče z neeksplodiranimi minami, granatami in ostalimi izstrelki. Oblasti so prebivalstvo šele po prvih nesrečah začele opozarjati na tovrstno nevarnost, ki so ji bili izpostavljeni zlasti otroci. Opozorila niso vedno zalegla, zato so bile nesreče relativno pogoste.¹⁵⁰

Posledice vojne je jeseni 1916 dobro orisal sostrski kaplan Franc Jaklič. Zapisal je, da je vsaka nova mobilizacija še dodatno izpraznila vasi. Sorodniki so z žalostjo prebirali dopisnice z obvestili o padlih, pogrešanih in ranjenih. Pri majhnih otrocih je v otroško brezskrbnost vstopila kruta vojna. Pri njihovi vzgoji se je poznala odsotnost očetov in starejših bratov, pa tudi stalen jok ali žalovanje mater, kar je vplivalo na njihov duševni razvoj. Zaradi pomanjkanja hrane je trpel tudi njihov telesni razvoj. Usihati je začela skupna družinska molitev. Umanjkanje očetove avtoritete mati pri vzgoji ni mogla nadomestiti. Ob pogledu na skrb in žalost, ki sta bili zarisani na obrazih mater, so otroci občutili resnobo. Njihova molitev je postala konkretna, saj so molili za očeta ali brata v vojski. Utrjevala se je ljubezen do družinskih članov in njihova medsebojna

¹⁴⁷ A. B. Jeglič, *O slabih posledicah vojske*, v: *LŠL* 50 (1915), št. XII, str. 131–133.

¹⁴⁸ A. B. Jeglič, *Duhovnikom*, v: *LŠL* 51 (1916), št. I, str. 1–3.

¹⁴⁹ A. B. Jeglič, *Pastirsko pismo*, v: *LŠL* 51 (1916), št. II, str. 13–17.

¹⁵⁰ *Prepoved uporabljanja ali poškodovanja nerabljenih vojaških stavb*, v: *LŠL* 51 (1916), št. V, str. 55; *Previdnost pri najdenih izstrelkih in strelivu*, v: *LŠL* 51 (1916), št. V, str. 55; *Ročne granate*, v: *LŠL* 52 (1917), št. VI, str. 63.

povezanost. Krušne karte so otroke iz bogatejših družin spodbudile, da so bolj cenili vsakdanji kruh. Žal pa so se v otroške igre vtihotapile vojaške vsebine, saj so se otroci radi igrali z noži, sabljami in lesenimi puškami. Morali so poprijeti za delo, ki je nemalokrat presevalo njihove moči. Pri skupnem delu z odraslimi so bili izpostavljeni pohujšanju, saj so jim kletvine in opolzko govorjenje ostajali v spominu. Zaradi pomanjkanja obutve otroci pozimi ali v dežju pogosto niso prihajali k sv. mašam.

Duhovniki so bili zaskrbljeni nad kvarnim vplivom vojne na mladeniče in dekleta. Morali so trdo delati. Kljub temu so že 14-letniki segali po cigaretah in alkoholu, kar je bilo pred vojno značilno za mladeniče po 18. letu starosti. Tudi kletvine niso bile redkost. Dekleta so imela manj prilike za greh. Nevarnost je predstavljal predvsem dopust njihovih izbrancev, katerim so obljubile, da jih vzamejo po vojni, pa je potem prihajalo do predčasnih nosečnosti. Duhovniki so opazili, da so dekleta ob priložnosti prihoda očeta ali brata na dopust zahajale z njimi v gostilne. Nekatere so se tudi prekomerno lišpale. Kot pozitivno posledico so duhovniki opazili, da so mladeniči in dekleta med vojno bolj molili in bolj redno prejemali sv. zakramente.

Pri ženskah se je pobožnost samo še povečala. Matere so prosile za sinove, žene za može. Postale so še bolj pravične in svete. Le nekatere so se zaradi obilice denarja vdale razsipnosti in uživanju. V krajih, kjer je bilo nastanjeno vojaštvo, je bila velika nevarnost za prešuštvo. V Kamniku in Škofji Loki je oblast večje število žensk pozvala na zdravniški pregled zaradi morebitnih spolnih bolezni. Duhovniki niso odobravali onanizma, ki se je pojavil iz skrbi pred nezaželeno nosečnostjo. Na žene je padlo pretežko breme vodenja posestev in družin v vojnih razmerah.¹⁵¹

Načeloma so se dekleta in žene po zaslugi Marijinih družb med vojno dobro držale in niso zapadale v pregrehe z vojaki, begunci in ujetniki. Moralni prestopki so bili glede na razmere redki. Le tu in tam se je v kateri izmed župnij zgodilo, da so bile težave z javno moralo. Na splošno so župniki moralno stanje ocenjevali kot dobro.

Seveda pa so bile tudi izjeme. Kroparski župnik Oblak je ljudem 26. novembra 1917 oznanil: »Govori se, da hodijo k nam v Kropo iz okolice ljudje drugih narodnosti, da v Kropi jedo, popivajo, plešejo in potem cele noči prežive za denar pri nekaterih ženskah. Nekatere ženske: vdove, omožene in samske so jim v Kropi rade volje za vse na razpolago in jih celo vabijo in za njimi tekaajo. Povem: dekletom je zunaj hiš se muditi zvečer postavno prepovedano, godba in ples po hišah je brez dovoljenja prepovedana; javno vlačugarstvo je oblastveno prepovedano, zlasti ker se lahko zatrosijo nalezljive bolezni. Zato se bodo vse te

¹⁵¹ Franc Jaklič, *Dobre in slabe posledice vojske*, v: *LŠL* 51 (1916), št. XII, str. 119–122.

vlačuge – o katerih se govori, naznanile okrajnemu glavarstvu, da se postavijo pod policijsko nadzorstvo in od zdravnika preiščejo, da se obvarujemo bolezni. Žalostno, največja sramota za nas vse, da se more kaj takega govoriti o nas, kar se ne godi v Podnartu, ne na Dobravi, ne v Kamni gorici, sram me je pred svetom, da sem župnik takega kraja. Gorje vam, gorje, a tudi vsem, ki to na kak način podpirate.«¹⁵²

Dobri možje in fantje so tudi v strelskih jarkih večinoma ostali isti. Molitev se je pri njih le še okrepila, saj so bili mnogi rešeni na čudežen način. Na kapah so številni nosili Marijino svetinjo. Spreobrnili so se tudi nekateri možje in fantje, ki so bili pred vojno versko mlačni. Kdor pa je bil že prej pokvarjen, se je iz vojne vrnil še bolj. Posurovelost iz vojske so takšni ponesli domov. Za Boga jim ni bilo mar, zato so mnogi moralno nizko padli in se vdajali razuzdanosti. Razširile so se kletvine vseh vrst, ki jih naš narod pred vojno ni poznal. Ujetniki so se v Rusiji seznanili tudi s pravoslavljem, zato je nekatere duhovnike skrbelo, kako bo z njihovo katoliško vero po vojni.

Možje so se v bojih utrdili, zato na njihovo čustvovanje vojna ni toliko vplivala. Tisti, ki so ostali doma, so bili prisiljeni trdo delati. Med sosedi se je utrdila medsebojna vzajemnost. Družile so jih skrb, žalost in potrnost. Preostali možje so bolj hodili k sv. maši in zakramentom kot prej. Pozitivna posledica vojne je bila na kmetih vidna v povečanju zaslužka, žene vpoklicanih pa so dobivale tudi podporo. Marsikatera kmečka družina si je opomogla od zadolženosti. Prej je kmet za 5000 K dobil hišo in manjše posestvo, med vojno pa je bila to cena za par volov. Tudi država se je zavedala, da vojak ne bo zmagoval, če ne bo imel kruha in mesa. Meščani so med vojno prvič spoznali, da trgovina in tovarna nista vse. Na podeželju je bil vir telesnega in moralnega zdravja in žive vere.

Moč države je silno narasla. Maksimirane cene so ubijale veselje do dela, saj so bili kmetje že takrat tržno naravnani. Vzdihovali so: »Kaj bom delal, drugi bodo pa poceni vzeli. Kaj bom redil živino, ko bo prišel trener,¹⁵³ pa bo vzel kravo, ki je za pleme najboljša!«

»Dobre« plati vojne so bile v tem, da so vojaki spoznali tuje dežele in narode. Zaradi pisanja pisem so se navadili brati in pisati. Draginja je napravila življenje bolj preprosto, domača hrana pa je prišla bolj do veljave. Skopuške duhovnike so ljudje začeli sovražiti, radodarni pa so postali še bolj priljubljeni. Zaradi mirovnih prizadevanj je pri ljudeh narasel tudi vpliv papeža Benedikta XV.¹⁵⁴

Med nova orožja prve svetovne vojne so spadala tudi letala. 14. avgusta 1917 so italijanska letala napadla obrate jeseniške železarne na Javorniku, a so bombe zadele tudi Koroško Belo, ki je pogorela do tal – 45 hiš z gospodarskimi

¹⁵² S. Likar, *Valentin Oblak, Kronika župnije Kropa 1914–1918*, str. 311.

¹⁵³ Trener je bil vojaški pratežnik – vojak, dodeljen pomožni enoti, ki je oskrbovala operativne enote s sredstvi za življenje in boj.

¹⁵⁴ F. Jaklič, *Dobre in slabe posledice vojske*, str. 123.

poslopji in župnijska cerkev. Škoda je bila ocenjena na ok. 400.000 K. Pomoč za prizadete prebivalce je zbirala celotna Kranjska, razdeljevalo pa jo je radovljiško okrajno glavarstvo. Prispevke so pobirali tudi po cerkvah.¹⁵⁵

Vojna je vse vojskujoče se strani izčrpala do konca. Naveličanost nad njo je botrovala številnim nemirom, ki jih je sprožilo pomanjkanje. Vojaki so se upirali, ljudje po mestih pa so množično demonstrirali zaradi stisk in lakote. Najbolj je med ljudmi odmeval upor 17. polka v Judenburgu maja 1918. Uprl se je tudi 97. polk v Radgoni. Lačni vojaki se niso hoteli več bojevati. Ljudje so proti koncu vojne ponekod postali podivjani, vera in morala sta začeli pešati. Boga in vojno so preklinjali z najgršimi izrazi. Zadnje vojne mesece je zaznamovalo tudi vračanje ujetnikov iz ruskega ujetništva in beguncev na razrušeno Goriško.

Mir z Rusijo, Ukrajino in Romunijo je bil le slab obliž na vojskovanje z Italijo, ki se je vleklo še naprej. Vojaki na italijanski fronti naj bi živeli nemoralno, kar naj bi botrovalo porazom. Tudi na Tirolskem je šlo vse slabše. Ljudi se je polastil strah, da bo Avstro-Ogrska podlegla. Bali so se tudi komunistične revolucije, ki se je zgodila v Rusiji. Ljubezen do Avstrije se je ohlajala. Trumbičevo¹⁵⁶ propagando za novo jugoslovansko državo so jemali z nenaklonjenostjo, saj so ostajali zvesti majniški deklaraciji, ki je zahtevala jugoslovansko državo pod habsburškim žezlom. Nazadnje so Nemčija, Avstro-Ogrska in Turčija morale sprejeti točke ameriškega predsednika Wilsona, na podlagi katerih so se začela mirovna pogajanja.

Med narodi Avstro-Ogrske so se razvili strastni prepiri. Stranke so si v parlamentu prizadevale, da bi za svoje narode dosegle čim več ugodnosti. Politični razdor se je čutil tudi na Kranjskem in je imel vpliv na versko življenje, saj je bila vanj vključena duhovščina s svojim škofom vred. Posledično se je pojavila needinost med duhovniki in škofom, kar je Jegliča zelo prizadelo. Zbal se je, da se bo politični razdor med duhovniki prenesel tudi na cerkveno in izobraževalno dejavnost. Zato je svoje postopanje duhovnikom pojasnil. Majniški deklaraciji je pripisal izreden pomen za Slovence, čeprav so ji očitali nedomovinske in izdajalske namene. Bila je deklaracija za Avstrijo in habsburško dinastijo. Na pobudo sv. očeta se je tudi na Slovenskem začelo mirovno gibanje.

Jeglič je opravičeval tudi svoj odnos do deželnega glavarja dr. Ivana Šušteršiča, ki je 22. novembra 1917 razpustil SLS in ustanovil Kmečko stranko. Jeglič je razdor želel omejiti, zato je podprl ohranitev SLS, ki je dobila novo načelnštvo, a hkrati naročil, naj ostane v zvezi s tistimi, ki so prestopili v novo stranko.¹⁵⁷

¹⁵⁵ *Nabirka za pogorelce na Koroški Beli*, v: *LŠL* 52 (1917), št. IX, str. 54–55.

¹⁵⁶ Ante Trumbić (1864–1938) je bil hrvaški pravaški politik, ki je bil sprva jugoslovansko usmerjen, kasneje pa je se vrnil k ideji hrvaške državnosti.

¹⁵⁷ A. B. Jeglič, *Gospodom duhovnikom*, v: *LŠL* 53 (1918), št. I, str. 12–14.

Jeseni 1918 je ogromno otrok zbolelo za t. i. špansko boleznijo. Obolele so silno boleli glava, želodec, čreva, iz nosa jim je tekla kri, temu sta se pridružila bljuvanje in kašelj, nazadnje še pljučnica, ki je mnoge pahnila v prerani grob.

Zadnji tedni vojne so se odvili v naglici. Cesarjev manifest narodom je pri slovenskih politikih naletel na gluha ušesa. Habsburški Jugoslovani so v Zagrebu oblikovali Narodno vijeće SHS, ki je predstavljalo Državo SHS. 29. oktobra 1918 je bilo vojne za Slovence formalno konec, začele pa so se težave z vstopom v novo jugoslovansko državo.

8 RAZKOL V SLS IN RAZPAD AVSTRO-OGRSKE

Vodilni politiki Vseslovenske ljudske stranke so se v svojih pogledih med vojno začeli razlikovati. Dr. Janez Ev. Krek in dr. Anton Korošec sta postala jugoslovansko usmerjena, dr. Ivan Šušteršič in dr. Evgen Lampe pa sta bila za večjo avtonomijo Slovanov znotraj monarhije. Povezave s Srbi so se bali zaradi pravoslavja.

Spor se je zaostрил poleti 1915. Z vstopom Italije v vojno je postalo jasno, da bodo njene posledice za slovenski narod usodne. Dr. Janez Ev. Krek se je v povezavi z oblikovanjem jugoslovanske države zavedal morebitnega »žrtvovanja« današnjih zamejskih Slovencev. Temu je odločno nasprotoval dr. Evgen Lampe, ki je v monarhiji videl edino državo, v kateri bi še naprej lahko živeli vsi Slovenci. Različna pogleda Kreka in Lampeta na reševanje nacionalnega vprašanja med in po vojni sta botrovala razkolu v SLS. Lampetovo in Šušteršičevo avstrofilstvo je potrebno razumeti v luči reševanja nacionalnega vprašanja, prav tako pa tudi Krekovo in Jegličevo jugoslovanstvo.

Soška fronta je Goriško ohromila, prenehal je deželni zbor, slovenske dežele so morale prehranjevati 5. armado. Vse to je dodatno vplivalo na razkol znotraj SLS. Krekovi privrženci mladini so od dr. Šušteršiča zahtevali, naj se bolj zavzame za Slovence pri cesarju. Katoliško tiskovno društvo, ki je izdajalo dnevnik *Slovenec*, je bilo sprva še pod Šušteršičevim vplivom, a je kmalu prišlo pod vpliv dr. Andreja Kalana. Mladini (Josip Gostinčar, dr. Jakob Mohorič, Janko Kralj, Miha Moškerc) so začeli pod uredništvom Frana Ježa izdajati glasilo *Jugoslovan*, ki je sprožilo spor.

Krek je z istrskimi poslanci oblikoval idejo jugoslovanskega združenja. Vojna je Vseslovenski ljudski stranki kot glavni predstavnici naroda nalagala reševanje težkih vprašanj. Postalo je jasno, da bodo velesile po vojni delile ozemlja. V tem oziru je za Slovence in Hrvate postala nevarna Italija. Zaradi vojne je bilo tvegano delati načrte mimo Avstro-Ogrske, saj bi to pomenilo veleizdajo. Kljub vsemu je pod Koroščevim vodstvom in s Krekovo dejavnostjo Vseslovenska ljudska stranka prevzela pobudo mimo Šušteršiča. Delo za združitev je potekalo preko njenih poslancev in njihove klubske povezave z ostalimi južnimi Slovani. Jugoslovanski klub je pred ponovnim zasedanjem parlamenta 30. maja

1917 potrdil *Majniško deklaracijo* za zedinjenje ozemelj, kjer so prebivali Slovenci, Hrvati in Srbi v samostojno politično demokratično enoto pod habsburškim žezlom. Deklaracijo je oblikoval Krek z istrskima pravašema Vjekoslavom Spinčičem in Matkom Laginjo. Korošec je deklaracijo v imenu kluba prebral na zasedanju parlamenta. Podobne zahteve so postavili tudi Čehi. Cesar se je z deklaracijo seznanil, a se je ustrašil nemškega pritiska.

V deklaracijskem gibanju je najpomembnejšo vlogo odigral knezoškof Jeglič. Tudi odbori Vseslovenske ljudske stranke so po posameznih deželah podprli deklaracijo. Dr. Aleš Ušeničnik je škofu pripravil osnutek septembrske *Ljubljanske deklaracije*, ki so jo za škofom podpisala vodstva SLS po pokrajinah, krščanski socialci in nazadnje liberalci Narodnonapredne stranke. V času deklaracijskega gibanja je 8. oktobra 1917 umrl dr. Janez Ev. Krek. Njegov pogreb je bil manifestacija slovenstva in jugoslovanstva.

Jugoslovanski emigranti (Ante Trumbić, Franjo Supilo, Bogumil Vošnjak) so bili združeni v Jugoslovanskem odboru v Londonu. Julija 1917 so na Krfu s srbsko vlado podpisali *Krfsko izjavo* za združitev južnih Slovanov in njihovo povezavo s Srbijo. Sporazum Pašić – Trumbić ni predvideval ureditve nove države, kar je kasneje botrovalo številnim težavam.

Deklaracijsko gibanje je koncem oktobra 1917 ohromil preboj soške fronte in z njim povezana navidezna zmaga nad Italijo. Leta 1918 so bile centralne sile izčrpane. Vojna je Avstro-Ogrsko silila v kapitulacijo. Junija 1918 je bil ustanovljen Narodni svet za Slovenijo in Istro. Sledilo mu je Narodno vijeće Slovencev, Hrvatov in Srbov, ki je 29. oktobra 1918 proglasilo Državo Srbov, Hrvatov in Slovencev (Državo SHS). Dr. Anton Korošec je kot vodja jugoslovanskega kluba na jesenski seji parlamenta izjavil, da Avstrija nima več pravice nad narodi, ki jih je zatirala. Zaradi težav z mejami se je Država SHS 1. decembra 1918 združila s Kraljevino Srbijo in Črno goro v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev.

Avstrijska armada se je preko naših krajev umikala z italijanskega bojišča. V Ljubljani je prisegla nova deželna vlada z viteзом dr. Josipom Pogačnikom, dr. Jankom Brejcem in dr. Karlom Trillerjem na čelu. Vseslovenska ljudska stranka in hrvaški ter srbski poslanci so svoje narode privedli v novo državo, ki se je soočala z negotovostjo. Odprta so bila vprašanja politične ureditve, meja ... Zaradi razdeljenosti na posamezne dežele Slovenci pred in med vojno niso mogli nastopati tako enotno, da bi z izdelanim programom postavili svoje zahteve združitve z ostalimi jugoslovanskimi narodi.¹⁵⁸

Razpad monarhije in nastanek Države SHS je pomenil kratkotrajno zmogoslavlje jugoslovansko usmerjenih politikov. Nova država se je morala takoj

¹⁵⁸ Janez Juhant, *Versko in cerkveno življenje v dobi dozorevanja slovenskega naroda*, v: *Zgodovina Cerkve na Slovenskem*, ur. M. Benedik, Mohorjeva družba, Celje 1991, str. 209–211.

soočiti z vsemi posledicami dolgotrajne vojne. Najprej je bilo potrebno nahraniti številna lačna usta in poskrbeti za varnost ljudi, saj so se čez Kranjsko valili različni oddelki razpadle avstro-ogrske armade.

Stradajoči meščani, delavci, rudarji, železničarji in otroci so zaradi lakote vpili na pomoč. Narodna vlada SHS je zato 4. novembra 1918 po župnikih pozvala kmete k izpolnjevanju državljanskih dolžnosti: »Kmetovalci! Dajte, kolikor morete, od svojih pridelkov, odtrgajte si od ust, da ne podleže vaš brat vsled lakote in pomanjkanja v času, ko vsak ponosno in s srečo v srcu doživlja veličastno rojstvo nove lepše domovine.«¹⁵⁹

8.1 Poseganje knezoškofa Jegliča v politiko

22. november 1917 je bil zgodovinski dan. Izvršilni odbor SLS je svojim državnim poslancem, razen dr. Šušteršiču in Jakliču, izrekel najstrožjo grajo in nezaupnico, nato pa je stranko razpustil. Državni poslanci niso upoštevali volje izvršilnega odbora stranke, v katerem je bila velika večina duhovščine in le malo laikov, ker le-ta ni imela za seboj ljudstva. Kroparski župnik je zapisal: »Da bo tudi pri nas prišlo do tega, da bo ljudstvo obrnilo hrbet duhovščini, ki mu je vse dala in mu bila vse, ki ga je kulturno in gmotno tako visoko povzdignila, je bilo pričakovati, ker je tudi v drugih, zlasti v čeških in nemških deželah tako, a da se bo to zgodilo tako hitro, je gotovo celo nasprotnike osupnilo, tudi se jim je s tem izpolnila njih najbolj vroča želja. Vzrok temu je: tok časa in cerkvi sovražni duh, drugi vzroki so pa stvar pospešili npr. naša mlada sedaj še katoliška inteligenca je hotela takoj vplivnih in vodilnih mest in moči in plače; nevednost mnogih, za kaj se gre, in ne najmanj nerodno obnašanje in brezobzirno vladanje načelnikov SLS dr. Šušteršiča in dr. Lampeta. Prvemu se je pred bacivala prevelika častihlepnost in sebičnost, obema pa: da sta preoblastna in nasproti vladi, nemški, preveč popustljiva. V stranki pa ni bilo nikogar, ki bi hotel ali mogel z uspehom zoper to nastopiti. Nastal je še prepir med dr. Šušteršičem in dr. Krekom itd. Najžalostnejše pri tem poglavju pa je to, da je ta poraz dr. Šušteršiča oziroma duhovščine podpirala mlada in vsa liberalna napredna duhovščina in tudi velik del dobre duhovščine zlasti takih, ki se doslej s politiko niso pečali in celo prevzvišeni knezoškof sam. Obmejni Slovenci in njih duhovščina so vsled nepoznanja razmer kranjsko starejšo duhovščino z načelnikom SLS vsled tega boja prezirali, ne pa nasprotnikov, ki so nam ta boj povzročili, ob teh za nas južne Slované tako usodnih časih. Čas bo pokazal, kdo je imel prav.

Posledice se bodo kmalu, zlasti še vsled vojske pokazale: naše ljudstvo ne bo več duhovščini zaupalo, cerkveno in versko življenje bo pešalo, počasi bo postalo tudi pri nas ljudstvo zopet liberalno in malo verno, tudi gmotno bo

¹⁵⁹ Ivan Tavčar, *Poziv kmetovalcem*, v: *LŠL* 53 (1918), št. XI, str. 145.

zopet čutilo moč nekdanjih liberalnih časov – če se duhovščina potegne nazaj – kakor je to drugod. Tudi na obmejne Slovence bo to kvarno vplivalo.«¹⁶⁰

27. decembra 1917 je bil v Ljubljani shod nove SLS. Njen predsednik je postal kanonik dr. Andrej Kalan. V stranki je bila zastopana liberalno narodna frakcija prejšnje SLS (mladini), vmes pa je bilo nekaj narodno čuječe duhovščine. Nova stranka se je polastila katoliških časnikov, v katerih je napadala svoje politične nasprotnike starine, liberalce in socialdemokrate pa je v glavnem pustila pri miru. Tovrstnemu postopanju se je uprla starejša duhovščina.

Knezoškof Jeglič je obe strani skušal miriti, čeprav je postajal vedno bolj jugoslovansko usmerjen. Zastopniki prenovljene SLS so zagovarjali stališče, da se čvrsto držijo načel katoliške vere. V odnosu do Šušteršičeve kmečke stranke in liberalcev so pričakovali, da bodo prenehali z napadi in da bodo v narodnih zadevah stopili skupaj. Jeglič se je bal širjenja novih svobodomiselnih idej preko knjig in časopisov nazorsko drugače usmerjenih, zato je vernike pozval, naj berejo le katoliške knjige in časopise.¹⁶¹

Tudi duhovnike je poleti 1918 navduševal za politično delo v prenovljeni SLS. Bolelo ga je, da mu niso sledili starejši župniki, ki naj bi zaradi lojalnosti dr. Šušteršiču izgubljali zaupanje in veljavo pri ljudeh. Jeglič je zapisal: »Ljudstvo se skuša v SLS organizirati brez njih. In največja nevarnost obstoji za dotične župnije, da ljudstvo, ločeno od gospodov duhovnikov, odpade naposled tudi od stranke in katoliških nazorov. Zato prosim, nujno prosim in zaklinjam vse gospode: Kar Vas že je v SLS, ostanite ji zvesti, podpirajte in vodite njeno vsestransko politično, gospodarsko, družabno¹⁶² in kulturno organizacijo; kar Vas pa še omahuje ali še ob strani stojite, iz ljubezni do vernikov, iz ljubezni do Cerkve in spoštovanja do škofa, ki je od Boga postavljen za voditelja, premagujte razne osebne pomisleke, pristopite SLS in v tej ljubezni pomagajte, da se organizacija stranke izvede do zadnjih vasi in tako poveča odporna moč za obrambo našega katoliškega svetovnega naziranja.«¹⁶³

8.2 Prvi Jegličev pogled na prvo svetovno vojno in politično dogajanje

Jegličeve ugotovitve, ki jih je ob koncu vojne posredoval duhovnikom, so bile naslednje. Avstrija je Slovence in južne Slovane vedno tlačila. Posebno obmejni Slovenci so trpeli ponemčevanje. Slovenci so imeli le toliko pravic, kolikor so si jih izbojevali. Ob koncu vojne so trepetali, da ne bodo razkosani še bolj, kot so že bili. Krivična politika je Slovence in Hrvate odvrnila od Dunaja oziroma Budimpešte. Sprva škof ni odobral zedinjenja z ostalimi južnimi Slovani, saj

¹⁶⁰ S. Likar, *Valentin Oblak, Kronika župnije Kropa 1914–1918*, str. 310–311.

¹⁶¹ A. B. Jeglič, *Vernikom*, v: *LŠL* 53 (1918), št. VII, str. 84.

¹⁶² Družbeno.

¹⁶³ A. B. Jeglič, *Duhovnikom*, v: *LŠL* 53 (1918), št. VIII, str. 101–102.

se je bal revolucije in še večjega razkosa. Ob začetku vojne ljudje še pomislili niso, da bi bili argumenti za vojno napoved Srbiji lažni. Zato sta se dvignila patriotska zavest in ogorčenje nad sarajevskim atentatom. Vojna je bila pričakovana. Vpoklicane vojake je Cerkev želela obvarovati in jih ohraniti na poti krščanske poštenosti. Kmalu se je začelo grozno trpljenje, ki je iz dneva v dan naraščalo. Kmetje so morali oddajati živila, da bi preskrbeli z njimi vojsko, a vmes so se vrinili mešetarji, ki so barantali za dobičke. Krivice so se godile ob popisovanju in odvzemu pridelkov. Ljudi so oblasti prepričevale, da je denar najbolj varno naložen v vojnih posojilih, ki naj bi bila izraz patriotizma. Številni so potem izgubili osebno premoženje, svojega pa v veliki količini tudi Cerkev. Ljudi je silno prizadel odvzem zvonov in orgelskih piščali. Škof je o tem zapisal: »Vedno so nam grozili, da nam vzamejo s silo, ako ne damo dragovoljno. [...] Povedali smo jim, kako se nam zdi, da od zvonov pride kaj malo v vojne potrebe, marveč ostane le preveč od njih v rokah judovskih goljufov: vse to so nam utajili.«

Že na začetku vojne se je čutilo, da vojaške oblasti sovražijo Cerkev in Slovane. Veliko ljudi so po krivici odgnali od doma na določen kraj, kjer so živeli pod nadzorom. Mnoge so zaprli za prazen nič. Novice s srbskega bojišča so bile pošastne, saj so avstrijski vojaki kar na slepo obešali in morili ljudi. Poveljniki so surovo postopali s slovenskimi vojaki in jih pošiljali v prve bojne vrste, da bi jih čim več padlo. Majniška deklaracija 1917 je izrazila željo Slovanov, da se od Nemcev in Madžarov popolnoma ločijo in osnujejo lastno državo pod habsburškim žezlom. Nasprotniki so začeli naše poslance napadati v parlamentu. Podobno gibanje za združitev Jugoslovanov se je začelo tudi izven monarhije. Jeglič je spoznal, »da bomo Slovenci za vekomaj izgubljeni, ako ne dobimo sedaj v tej vojski lastne države, združeni s Hrvati in Srbi. [...] Sklenil sem, da zberem vse stranke, da podpišemo vsi deklaracijo in jo brez strahu objavimo ministrom, cesarju in vojnemu svetu.« Od septembra 1917 se je razširilo deklaracijsko gibanje, ki so mu nasprotovali Nemci in Madžari. Škof je zapisal: »Da, cesar Karel je imel prekoristne namene za ureditev Avstrije. Hotel je priznati pravice vseh narodov v njej.«

Jeglič je propad katoliške Avstrije pripisal tudi pruski protestantski politiki nemškega cesarja, ki je avstrijskega prisilil v vojaško, gospodarsko in politično podreitev. »Očitno so se delale priprave za ustanovitev nemškega mostu do Trsta.« Avstrija je spričo vojnih dogodkov začela razpadati sredi oktobra 1918. Silni dogodki so Slovence prehiteli. Nemčija in Avstrija sta sprva ponudili Wilsonu mir. 16. oktobra 1918 je cesar Karel izdal manifest, v katerem je sprejel Wilsonova načela o samoodločbi narodov. Ker je izvzel narode pod madžarsko krono, med njimi Hrvate, so le-ti postali naklonjeni združitvi s Srbi. Medtem se je pripravljala Narodna vlada. Potrdilo jo je Narodno vijeće v Zagrebu 31. oktobra, naslednji dan pa so že proslavljali ustanovitev Države SHS v cerkvah. Že

29. oktobra je bil v Ljubljani velik shod v podporo Jugoslaviji, a govorniki niso jasno omenili ali jo želijo pod habsburškim žezlom ali v povezavi s Kraljevino Srbijo. V naslednjih tednih so pripravili vse potrebno za združitev s Kraljevino Srbijo in Črno goro v Kraljevino SHS 1. decembra 1918. »Taka združitev je bila potrebna, ker drugače ententa Jugoslavije ne bi sploh priznala in kmalu bi bili žrtev Lahov, Nemcev in Madžarov, potem pa gorje nam.« Problematična je ostala situacija z današnjimi zamejskimi Slovenci.

Ljudstvo je zapustilo Avstrijo brez bolečin in obotavljanja. »Pekle so nas krivice, in sicer stoletne krivice, ki nam jih je prizadevala avstrijska vlada in so jih Habsburžani potrjevali.« Jegliča je skrbela tudi državna ureditev nove jugoslovanske države; republika ali kraljevina, avtonomija ali centralizacija ... Skrbelo ga je, kakšno bo razmerje nove države do Katoliške cerkve, saj je šlo za združitev s pravoslavno državo in muslimani v Bosni. Škofje so upali na sklenitev konkordata s Svetim sedežem.

Jeglič je ocenil, da so številni moške in fantje tudi po vojni izkušnji ostali verni in dobri. Prejemali so zakramente in se udeleževali sv. maš. Molili so in ohranjali treznost. Mladenci so se zopet prijavljali k Orlom in Marijini družbi. Precej moških in fantov pa se je v vojski spridilo in so se surovo obnašali do žena in mater. Nekaterim ni bilo več mar za Cerkev. Škof je prosil duhovnike, da bi do njih postopali milo, saj so izkusili veliko hudega in slabega. Nevarnost naj bi predstavljali tudi oživljeni plesi. »Naj bi se plesa zdržale vsaj dekleta iz Marijine družbe!« Nova nevarnost za moralno življenje naj bi bile tudi gledališke igre z mešanimi vlogami. »Celo telovadbo hočejo naša dekleta. Moj Bog, saj deklško telo ni za tako telovadbo, kakor je telo mladeniča.«¹⁶⁴

9 POVZETEK

Optimističen začetek prve svetovne vojne je naznanila mobilizacija fantov in moških, ki se je tekom vojne večkrat ponavljala. Povzročila je pomanjkanje moške delovne sile na kmetih in v tovarnah. Prvi ranjenci z bojišč v Srbiji in Galiciji so naznanili krvave posledice vojne. Prišlo je do zasedbe cerkvenih šolskih in ostalih javnih poslopij, ki so se namenila za improvizirane bolnišnice. Cenzura je poskrbela, da so bile informacije o dogajanju na bojiščih skope. Prve realne ocene so podali šele ranjenci in vojaki, ki so prišli na dopust. Vstop Italije v vojno 23. maja 1915 je frontno črto premaknil na meje dežele Kranjske, ki je postala zaledje soške fronte. Dve leti so bile po hišah in skednjih nastanjene različne vojaške enote, ki so se zgostile zlasti oktobra 1917 pred prebojem soške fronte pri Kobaridu. Čez deželo je šel val beguncev z Goriške in s Primorske, ki se je pridružil beguncem iz Galicije. Nov položaj je povzročil vsesplošno pomanjka-

¹⁶⁴ A. B. Jeglič, *Duhovnikom*, v: *LŠL* 54 (1919), št. II, str. 10–14.

nje in draginjo. Vojaška oblast je rekvirirala konje, živino, pridelke, seno, vozove, orodje, vosek, olje ... Z aprovizacijo je vojno-žitni zavod ljudi oskrboval z minimalnimi količinami pšenice, otrobov in krmil za živali. Za živila so bile uvedene karte, razcvetela pa se je črna borza z oderušskimi cenami. Dodatno so ljudi gospodarsko oslabila vpisovanja vojnih posojil, v katerih so zaradi inflacije in razpada države izgubili ogromne vsote denarja. Posebno poglavje so predstavljali vojni ujetniki; domači in tuji.

Potek vojne je vplival tudi na versko življenje. Vpoklicani so dokaj množično prejeli sv. zakramente. Del mlajših duhovnikov je bil vpoklican za vojne kurate. Duhovniki so tekom vojne dobivali različna navodila za pojasnjevanje ukrepov vojaških oblasti. Odprla so se tudi vprašanja duhovne oskrbe ranjenec, ujetnikov, porok, pokopov drugovercev ... Po župnijah so bile organizirane nabirke za vojake, vdove, sirote, pa akcije pletenja nogavic za vojake, zbiranja divjega kostanja, žira ... Duhovniki in redovniki so pripravili razna romanja in molitvene pobožnosti za »uspeh« vojne oziroma za mir. Zlasti velja izpostaviti vlogo Marijinih družb in ostalih verskih združenj za ohranitev vernosti in morale pri ljudeh. Vernike je še posebno prizadela oddaja cerkvenih zvonov (1916–1917), orgelskih piščali in bakrenih cerkvenih streh (1917–1918).

V vojni projekt sta bila vpeta tudi ljubljanski knezoškof dr. Anton B. Jeglič in njegova duhovščina. Njeno pastoralno in politično delovanje je škof v prvih letih vojne usmerjal v duhu avstrijskega patriotizma. Pomembnejši »ljubljanški« duhovniki politiki so bili: dr. Evgen Lampe, dr. Janez Ev. Krek in dr. Andrej Kalan. Poleti 1915 se je zgodil razkol v SLS med mladino in starini. Politično je odmeval zlasti po župnijah, saj je povzročil tudi razkol med mlajšo in starejšo duhovščino. Omeniti velja vpliv knezoškofa Jegliča na deklaracijsko gibanje, razpad monarhije in prevrat ter nastanek nove Države SHS.

Posledice prve svetovne vojne lahko strnemo v več skupin. 1. Verske posledice: upad verskega življenja pri moških (fantih). Pojavila sta se verska mlačnost in brezboštvo. Opazen je bil delni upad duhovnih in redovnih poklicev. Pojavilo se je nasprotovanje Cerkvi, zlasti pri prvih komunistih. 2. Moralne posledice: zelo se je razširilo preklinjanje, povečalo se je število alkoholikov in posledični propad kmetij. Pomanjkljiva je bila tudi skrb za vojne invalide in preživele vojake. 3. Materialne posledice: razvrednotenje denarja zaradi inflacije in razpada države. Škofija, kapitelj in župnije so izgubili večino kapitala, naloženega v vojnih posojilih. Ostale so le nepremičnine. Propadle oziroma skržene so bile mašne in ostale cerkvene ustanove. Po vojni so se pojavile finančne težave z zagotavljanjem dohodkov duhovnikom in cerkvenim uslužbencem (organistom, cerkovnikom). Škofija je težko servisirala patronatne obveznosti do župnij pod njenim patronatom, hkrati pa je morala prevzeti tudi kompetence nekdanjega

deželnega kneza (cesarja) do patronatov Kranjskega verskega sklada. Sanacija izgube zvonov je bila za župnije velik finančni zalogaj.

KLJUČNE BESEDE: *Ljubljanska škofija, prva svetovna vojna, rekvizicija, aprovizacija, Slovenska ljudska stranka, zvonovi*

Summary

THE INFLUENCE OF THE FIRST WORLD WAR ON PEOPLE, THE FUNCTIONING OF THE CHURCH, AND POLITICAL EVENTS IN DIOCESE OF LJUBLJANA

The optimistic beginning of the First World War was announced by the mobilisation of boys and men, which was repeated several times during the war. It caused a shortage of male workers in the countryside and in factories. The first wounded from the battlefields in Serbia and Galicia made the bloody consequences of war very clear. Ecclesiastic schools and other public facilities were commandeered to serve as improvised hospitals. Censorship made sure that information regarding events on the battlefields was scarce. The first realistic assessments were provided by wounded soldiers and those on leave. The entry of Italy into the war on May 23rd 1915 shifted the front line to the borders of the land of Carniola, which then became the hinterland of the Isonzo Front. For two years homesteads and barns were taken over by different military units, the highest concentration of which occurred in October 1917, just before the Isonzo Front was breached at Kobarid. The land was inundated with refugees from the regions of Goriška and Primorska, who joined the refugees coming from Galicia. The new situation caused general shortages and price rises. The military authorities requisitioned horses, stock, crops, hay, wagons, tools, wax, oil etc. Through provisions the body charged with responsibility for grain provided people with minimal amounts of wheat and bran, and fodder for animals. Coupons were introduced for food and the black market with its usurious prices boomed. People were additionally economically weakened by war loans which lost them enormous sums of money due to inflation and disintegration of the state. Prisoners of war, both, domestic and foreign, were a special case.

The course of the war also influenced religious life. Conscripted men widely received holy sacraments. Some of the younger priests were drafted as army chaplains. During the war priests were given various instructions on how to explain the actions of military authorities. Questions arose regarding the spiritual care of the wounded, prisoners of war, marriage, burial of people of different

religions etc. Parishes organised collections for soldiers, widows and orphans; they also organised the knitting of socks for the soldiers, collections of horse chestnuts and beechnuts etc. Priests and monks prepared various pilgrimages and devotional pieties for »success« in the war or for peace. The role of St Mary's societies and other religious associations should be highlighted because they worked for the preservation of faith and morals in people. Believers were especially hurt by the seizing of church bells (1916–1917), organ pipes and copper church roofs (1917–1918).

The Ljubljana Prince Bishop Dr Anton B. Jeglič and his clergy were also involved in this war project. The pastoral and political actions of the clergy during the first years of the war were directed by the bishop in the spirit of Austrian patriotism. The most important »Ljubljana« priest – politicians were: Dr Evgen Lampe, Dr Janez Ev. Krek, and Dr Andrej Kalan. In the summer of 1915, a split happened in the Slovenian People's Party between groups of '*mladini*' and '*starini*'. This echoed politically, primarily through parishes, because it also caused the divide between the younger and the older generations of the clergy. Additionally, the influence of Prince Bishop Jeglič on the declaration movement, the disintegration of the Monarchy, its overthrow and emergence of the new State of Slovenians, Croats, and Serbs needs to be mentioned.

The consequences of the First World War can be summarised into several groups: 1. Religious consequences: decline of religious life among men (boys). Religious apathy and atheism appeared. A partial decline in spiritual and monastic professions can be noticed. Contradiction to the Church occurred, especially with the first Communists. 2. Moral consequences: cursing spread immensely, the number of alcoholics rose and the consequent ruin of farms increased. Care for war invalids and surviving soldiers was also insufficient. 3. Material consequences: the devaluation of money due to inflation and disintegration of the state. The diocese, chapter, and parishes lost most of their capital invested into war loans. All that remained was the real estate. Mass and other religious foundations were made bankrupt or were reduced. After the war, financial difficulties arose around the provision of income for priests and church employees (organists, sextons). The diocese had a hard time servicing patronage duties towards parishes under its patronage, because it had at the same time to assume the responsibilities of the former land prince (the emperor) towards the patronages of the Carniola religious fund. The restoration of the requisitioned church bells was a major financial burden for the parishes.

KEY WORDS: *Ljubljana diocese, First World War, requisitioning, provisions, Slovenian People's Party, church bells*